

ДЕРЖАВНЕ АГЕНТСТВО ЛІСОВИХ РЕСУРСІВ УКРАЇНИ
Закарпатське обласне управління лісового та
мисливського господарства
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПРИРОДНИЙ ПАРК «ЗАЧАРОВАНИЙ КРАЙ»

**ЧЕРВОНОКНИЖНІ
СУДИННІ РОСЛИНИ**
національного природного парку
«Зачарований край»
ТА ЇХ ЗБЕРЕЖЕННЯ

Ужгород – 2022

У виданні представлена інформація про види судинних рослин НПП «Зачарований край», що занесені до Червоної книги України, для кожного з яких вказана таксономічна належність, природоохоронний статус виду, наукове значення, ареал виду та його поширення в Україні, чисельність та структура популяцій, причини зміни чисельності, умови місцезростання, загальна біоморфологічна характеристика, режим збереження популяцій та заходи з охорони, господарське та комерційне значення. Висвітлені основні положення щодо відповідальності громадян за порушення природоохоронного законодавства стосовно видів, занесених до Червоної книги України, зокрема інформація про розміри штрафів відповідно Кодексу України про адміністративні правопорушення.

Для працівників природоохоронної сфери, лісового господарства, викладачів та студентів природничих спеціальностей закладів вищої освіти, учнів, вчителів біології, екологів та краєзнавців.

Укладачі:

Феннич В. С., т. в. о. директора НПП «Зачарований край»;
Шишканинець І. Ф., кандидат с.-г. наук, заступник директора з наукової роботи НПП «Зачарований край»;
Мигаль А. В., к. б. наук, доцент кафедри лісівництва Ужгородського національного університету;
Лутак В. В., науковий співробітник НПП «Зачарований край».

Рецензенти:

Мазепа В. Г., доктор с.-г. наук, професор кафедри лісівництва НЛТУ України;
Чернявський М. В., кандидат с.-г. наук, доцент кафедри екології НЛТУ України;

*Рекомендовано до друку науково-технічною радою
НПП «Зачарований край» (протокол № 24 від 30 червня 2022 р.).*

Книга видана в рамках проекту «Відновлення Закарпатських торфовищ («Чорне багно», Україна)». Природоохоронний проект впроваджує ГО «Українське товариство охорони птахів» з Союзом охорони природи і біорізноманіття Німеччини (NABU Bundesverband) та НПП «Зачарований край», за фінансової підтримки VGP Foundation.

ISBN 978-617-8046-70-5

© Феннич В. С., Шишканинець І. Ф.,
Мигаль А. В., Лутак В. В.; упоряд., 2022
© РІК-У, 2022

Всуп

Національний природний парк «Зачарований край» (далі НПП) створений Указом Президента України № 343 від 21 травня 2009 року на площі 6101 га з метою збереження, відтворення та раціонального використання типових та унікальних природних комплексів Східних Карпат.

Територія НПП розташована в центральній частині Вигорлат-Гутинської Вулканічної гряди, передгір'я Східних Карпат, а саме – у межах хребта Великий Діл (південно-західні схили). Цей масив відділений від інших частин Вулканічної гряди долинами річок Латориця з північного заходу та Боржава з південного сходу. В адміністративному вимірі НПП розташований у межах Хустського р-ну Закарпатської обл.

Одне з основних завдань НПП – збереження цінних природних та історико-культурних комплексів і об'єктів, у тому числі видів рослин, занесених до Червоної книги України, яких на території парку зростає 29.

На території національного природного парку з урахуванням природоохоронної, оздоровчої, наукової, рекреаційної, історико-культурної та інших цінностей природних комплексів та об'єктів, їх особливостей встановлюється диференційований режим щодо охорони, відтворення та використання згідно з функціональним зонуванням (рис.):

- **заповідна зона** – призначена для охорони та відновлення найбільш цінних природних комплексів, режим якої визначається відповідно до вимог, встановлених для природних заповідників. Площа зони в межах парку – **1332,1 га**.

- **зона регульованої рекреації** – в її межах здійснюються короткостроковий відпочинок та оздоровлення населення, огляд особливо мальовничих і пам'ятних місць; у цій зоні дозволяється влаштування та відповідне обладнання туристських маршрутів і екологічних стежок; тут забороняються рубки лісу головного користування, промислове рибальство, мисливство, інша діяльність, яка може негативно вплинути на стан природних комплексів та об'єктів заповідної зони. Площа зони в межах парку – **1952,6 га**.

- **зона стаціонарної рекреації** – призначена для розміщення готелів, мотелів, кемпінгів, інших об'єктів обслуговування відвідувачів парку; тут забороняється будь-яка господарська діяльність, що не пов'язана з цільовим призначенням цієї функціональної зони або може шкідливо вплинути на стан природних комплексів та об'єктів заповідної зони і зони регульованої рекреації. Площа зони в межах парку – **16,1 га**.

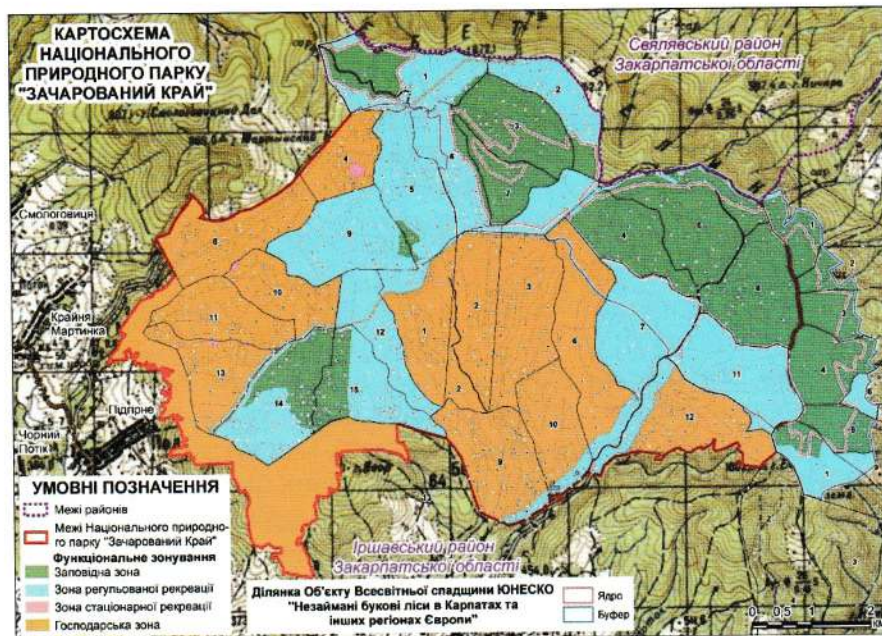

Рис. Функціональне зонування території НПП «Зачарований край»

- **господарська зона** – у її межах здійснюється господарська діяльність, спрямована на виконання покладених на парк завдань, знаходяться населені пункти, об'єкти комунального призначення парку, а також землі інших землевласників та землекористувачів, включені до складу парку, на яких господарська та інша діяльність здійснюється з додержанням вимог та обмежень, встановлених для зон антропогенних ландшафтів біосферних заповідників. Площа зони в межах парку – **2800,2 га**.

З метою охорони та збереження середовища існування рідкісних та зникаючих видів рослинного і тваринного світу відповідно до наказів Міністерства екології та природних ресурсів України «Про додаткові заходи щодо збереження рідкісних та зникаючих видів тварин і рослин» від 29. 12. 2016 № 557 та Державного агентства лісових ресурсів України «Про додаткові заходи охорони видів тваринного і рослинного світу, занесених до Червоної книги України» від 20. 01. 2017 № 17 на території НПП створені 3 охоронні ділянки: білоцвіту весняного (Підгірнянське лісництво, квартал 8, виділ 13, 37), підсніжника звичайного (Підгірнянське лісництво, квартал 8, виділ 15) та цибулі ведмежої (Льницьке лісництво, квартал 12, виділ 3).

Відомості, про червонокнижні судинні рослини НПП «Зачарований край», запозичено з матеріалів Червоної книги України (2009). При формуванні ілюстративного матеріалу використано світлини НАВУ, Л. Борсукевич, Р. Глеба, О. Кагала, Ю. Клімук, В. Лутака, А. Мигалья, Н. Сичак, В. Борисенка.

Порушення чинного природоохоронного законодавства України, передбачає відповідальність за незаконну діяльність громадян стосовно видів, занесених до Червоної книги України згідно Кодексу України про адміністративні правопорушення (ст. 88, 88-1, 90, 160), а саме накладається штраф від 1700 до 3655 грн.

Незаконне вивезення з України або ввезення на її територію об'єктів тваринного і рослинного світу, в тому числі зоологічних і ботанічних колекцій, –

тягне за собою накладення штрафу на громадян від тридцяти до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з конфіскацією цих об'єктів або без такої і на посадових осіб – від п'ятдесяти до сімдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з конфіскацією цих об'єктів або без такої.

Ті самі дії щодо видів тварин і рослин, занесених до Червоної книги України або охорона і використання яких регулюється відповідними міжнародними договорами України, –

тягнуть за собою накладення штрафу на громадян від п'ятдесяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з конфіскацією цих об'єктів або без такої і на посадових осіб – від сімдесяти до ста двадцяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з конфіскацією цих об'єктів або без такої¹.

{Стаття 88 із змінами, внесеними згідно з Указом ПВР № 2010-11 від 03.04.86; в редакції Закону № 81/96-ВР від 06.03.96; із змінами, внесеними згідно із Законами № 55/97-ВР від 07.02.97, № 1832-VIII від 07.02.2017}

Порушення порядку придбання, збуту чи розповсюдження об'єктів тваринного або рослинного світу –

тягне за собою накладення штрафу від тридцяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з конфіскацією об'єктів тваринного або рослинного світу чи без такої.

Ті самі дії, вчинені щодо об'єктів тваринного або рослинного світу, які перебували в межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду, занесених до Червоної книги України, або які охороняються відповідно до міжнародних договорів України, –

тягнуть за собою накладення штрафу від ста до двохсот п'ятнадцяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з конфіскацією об'єктів тваринного або рослинного світу.

Порушення правил утримання диких тварин у неволі або в напіввільних умовах –

тягне за собою накладення штрафу від трьох до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з конфіскацією об'єктів тваринного або рослинного світу чи без такої².

{Кодекс доповнено статтею 88-1 згідно із Законом № 81/96-ВР від 06.03.96; із змінами, внесеними згідно із Законами № 55/97-ВР від 07.02.97, № 1827-VI}

від 21.01.2010; текст статті 88-1 в редакції Закону № 322-VIII від 09.04.2015}

Погіршення, знищення середовища перебування (зростання) тварин і рослин, види яких не занесені до Червоної книги України, але внесені до переліків рідкісних видів тварин і рослин, або які мають особливу наукову, природоохоронну та іншу цінність, або є такими, що перебувають під загрозою зникнення на відповідній території, знищення, незаконне або з порушенням встановленого порядку вилучення їх із природного середовища, а також порушення умов утримання (вирощування) тварин і рослин зазначених видів у ботанічних садах, дендрологічних та зоологічних парках, інших спеціально створених штучних умовах, що призвело до їх загибелі, каліцтва (пошкодження), інші порушення порядку охорони, використання і відтворення таких видів тварин і рослин –

тягнуть за собою накладення штрафу на громадян від двадцяти до тридцяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з конфіскацією незаконно добутого і на посадових осіб – від тридцяти до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з конфіскацією незаконно добутого.

Погіршення, знищення середовища перебування (зростання) тварин і рослин, види яких занесені до Червоної книги України або які охороняються відповідно до міжнародних договорів України, знищення, незаконне або з порушенням встановленого порядку вилучення їх із природного середовища, а також порушення умов утримання (вирощування) тварин і рослин зазначених видів у ботанічних садах, дендрологічних та зоологічних парках, інших спеціально створених штучних умовах, що призвело до їх загибелі, каліцтва (пошкодження), інші порушення порядку охорони, використання і відтворення таких видів тварин і рослин –

тягнуть за собою накладення штрафу на громадян від тридцяти до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з конфіскацією незаконно добутого і на посадових осіб – від п'ятдесяти до вісімдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з конфіскацією незаконно добутого³.

{Стаття 90 в редакції Закону № 81/96-ВР від 06.03.96; із змінами, внесеними згідно із Законом № 55/97-ВР від 07.02.97; в редакції Закону № 1122-IV від 11.07.2003; із змінами, внесеними згідно із Законами № 1829-VIII від 07.02.2017, № 1684-IX від 15.07.2021 – вводитьсь в дію з 08.11.2021}

Торгівля в містах з рук на вулицях, площах, у дворах, під'їздах, скверах та в інших невстановлених місцях –

тягне за собою накладення штрафу від одного до семи неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з конфіскацією предметів торгівлі або без такої.

Торгівля з рук у невстановлених місцях промисловими товарами – тягне за собою накладення штрафу від шести до п'ятнадцяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з конфіскацією предметів торгівлі⁴.

{Стаття 160 із змінами, внесеними згідно з Указами ПВР № 7445-11 від 27.04.89, № 1255-12 від 25.06.91, Законом № 55/97-ВР від 07.02.97}

Кодекс України про адміністративні правопорушення (КУпАП):

1. Стаття 88. Незаконне вивезення з України і ввезення на її територію об'єктів тваринного і рослинного світу

2. Стаття 88¹. Порушення порядку придбання чи збуту об'єктів тваринного або рослинного світу, правил утримання диких тварин у неволі або в напіввільних умовах

3. Стаття 90. Порушення вимог щодо охорони видів тварин і рослин, занесених до Червоної книги України або які охороняються відповідно до міжнародних договорів України, або які внесені до переліків рідкісних видів тварин і рослин, або які мають особливу наукову, природоохоронну та іншу цінність, або є такими, що перебувають під загрозою зникнення на відповідній території

4. Стаття 160. Торгівля з рук у невстановлених місцях

КАБІНЕТ МІНІСТРІВ УКРАЇНИ
ПОСТАНОВА
від 7 листопада 2012 р. № 1030
Київ

Про розмір компенсації за незаконне добування, знищення або пошкодження видів тваринного і рослинного світу, занесених до Червоної книги України, а також за знищення чи погіршення середовища їх перебування (зростання)

{Із змінами, внесеними згідно з Постановою КМ № 796 від 03.10.2018}

Відповідно до статті 20 Закону України «Про Червону книгу України» Кабінет Міністрів України **постановляє**:

1. Затвердити розмір компенсації за незаконне добування, знищення або пошкодження видів тваринного і рослинного світу, занесених до Червоної книги України, а також за знищення чи погіршення середовища їх перебування (зростання) згідно з додатками 1-3.

2. Установити, що загальна сума компенсації обчислюється виходячи із затвердженого цією постановою розміру компенсації посадовими особами Державної екологічної інспекції, її територіальних органів та інших органів виконавчої влади, що уповноважені складати протоколи про адміністративні правопорушення.

3. Визнати такими, що втратили чинність, постанови Кабінету Міністрів України згідно з переліком, що додається.

Прем'єр-міністр України
Інд. 70

РОЗМІР КОМПЕНСАЦІЇ
за незаконне добування, знищення або пошкодження рослин і
грибів з числа видів, занесених до Червоної книги України,
а також за знищення чи погіршення середовища їх зростання

Назва видів рослин і грибів та їх таксономічний ранг	Розмір компенсації за категоріями видів рослин і грибів, гривень за один екземпляр						
	зни- кли	зниклі у при- роді	зни- ка- ючі	враз- ливі	рід- кісні	нео- ціне- ні	недо- стат- ньо відомі
Баранець звичайний						62	
Билинець довгорогий				49			
Білоцвіт весняний						62	
Гніздівка звичайна						62	
Беладонна звичайна				49			
Журавлина дрібноплода				410			
Зозулинець шоломоносний				49			
Плодоріжка салепова (зозулинець салеповий)				49			
Зозулині сльози серцелисті				49			
Зозулині сльози яйцеподібні						62	
Еритроній собачий зуб					37		
Коручка болотна				49			
Лілі лісова						62	
Любка дволиста						62	
Любка зеленоквіткова						62	
Місячниця оживаюча (лунарія оживаюча)						62	

Назва видів рослин і грибів та їх таксономічний ранг	Розмір компенсації за категоріями видів рослин і грибів, гривень за один екземпляр						
	зниклі	зниклі у природі	зникаючі	вразливі	рідкісні	неоцінені	недостатньо відомі
Осока малоквіткова				49			
Зозульки плямисті (пальчатокорінник плямистий)				49			
Зозульки бузинові (пальчатокорінник бузиновий)				49			
Зозульки травневі (пальчатокорінник травневий)					37		
Зозульки Фукса (пальчатокорінник Фукса)						62	
Підсніжник білосніжний (підсніжник звичайний)						62	
Скополія карніолійська						62	
Плаун річний						62	
Сашник іржавий				49			
Траунштейнера куляста				49			
Цибуля ведмежа (черемша)						62	
Шафран Гейфелів						62	
Шейхцерія болотна				49			

© Фото: А. Мигаль

Плаун річний

Lycopodium annotinum L.

Таксономічна належність: Родина Плаунові – Lycopodiaceae.

Природоохоронний статус виду: Вразливий вид на межі ареалу.

Ареал виду та його поширення в Україні: Європа, Кавказ, Зх. і Сх. Сибір, Далекий Схід, Пн. Америка. В Україні – Карпати, Розточчя, Волинська височина, Полісся, Лісостеп (зрідка).

Чисельність та структура популяцій: Популяції чисельні. Завдяки сланкому стеблу формуються великі густі куртини. Інколи виступає як домінант у трав'яному покриві

Причини зміни чисельності: Заготівля як декоративної та лікарської рослини, вирубування лісів, рекреаційне навантаження.

Умови місцезростання: Хвойні та мішані, найчастіше ялинові, вологі ліси кл. Vaccinio-Piceetea. Мезофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика: Хамефіт. Багаторічна трав'яна рослина 10–30 см заввишки. Стебло повзуче, у вузлах негусто укорінюється, вкрите лінійно-ланцетними листками (мікрофілами), які розташовані перпендикулярно до стебла або відігнуті донизу. Стробіли поодинокі, сидячі, циліндричні, без ніжок. Спороносить у липні-вересні. Розмножується спорами і вегетативно.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони: Охороняють в Карпатському БЗ, в ПЗ «Горгани», «Розточчя», «Черемський», Рівненському, Поліському; НПП Карпатський, «Синевир», «Вижницький», Яворівському, «Сколівські Бескиди», «Ужанський», «Деснянсько-Старогутський», Шацький та у низці заказників. Заборонено вирубування лісів, збирання населенням як декоративної рослини.

Господарське та комерційне значення: Декоративне, лікарське, жиросімейне.

© Фото: А. Мигаль

Баранець звичайний

Huperzia selago (L.) Bernh. ex Schrank et Mart.

Таксономічна належність: Родина Баранцеві – Huperziaceae.

Природоохоронний статус виду: Неоцінений.

Наукове значення: Вид на пд. межі ареалу.

Ареал виду та його поширення в Україні: Циркумпольярний. У пн. півкулі від Арктики до зони широколистяних лісів, в лісовому та альпійському поясах гірських країн на пд. від межі суцільного поширення (Алтай, Кавказ). В Україні – Карпати (звичайно), Розточчя-Опілля, на Поліссі (зрідка).

Чисельність та структура популяцій: У рівнинних районах переважно поодинокі куртини і їх групи чисельністю до десяти. У Карпатах часто трапляються чисельністю по кілька десятків (сотень) куртин.

Причини зміни чисельності: Не має підземних запасуючих органів і бічних бруньок, тому зламані пагони не відновлюються. Зникає внаслідок підвищення ценотичної конкуренції, не переносить лісових пожеж, рекреаційного навантаження.

Умови місцезростання: У тінистих хвойних, мішаних та листяних лісах кл. Quercus-Fagetea, Vaccinio-Piceetea. У Карпатах в альпійському та субальпійському поясах серед криволісся (союз Pinion mughi) де росте у складі лучних та пустищних угруповань на силікатовмісних субстратах (кл. Juncetea trifidi) та серед чагарників кл. Loiseleurio-Vaccinieta. Трапляється в угрупованнях скель лісового поясу (кл. Asplenietea trichomanis). Мезофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика: Хамефіт. Багаторічна вічнозелена трав'яна рослина 5–20 см заввишки. Стебло висхідне, рівно-дихотомічно розгалужене, по мірі наростання біля основи полягає і вкорінюється, формуючи куртинки до 1,5 м в діаметрі. Стебло густо вкрите лінійно-ланцетними філоїдами, у 8 вертикальних рядах. Спорангії у пазухах філоїдів. Спори дозрівають у серпні–вересні, спороношення закінчується навесні наступного року. Вегетативне розмноження відбувається вкоріненням полеглої частини стебла і за допомогою виводкових бруньок.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони: Охороняють в Карпатському БЗ, у ПЗ «Горгани», Рівненському, «Розточчя» та «Черемський» і у Карпатському, «Вижницькому», «Деснянсько-Старогутському», Мезинському НПП та в низці РЛП, заказників, пам'яток природи та заповідних урочищ. Заборонено суцільні рубки лісів, збирання та заготовлю рослин.

Господарське та комерційне значення: Лікарське, фарбувальне, декоративне.

© Фото: А. Мигаль

Цибуля ведмежа (черемша)

Allium ursinum L.

Таксономічна належність: Родина Цибулеві – Alliaceae.

Природоохоронний статус виду: Неоцінений.

Наукове значення: Середньоевропейський гірський вид, представлений в Україні окремим підвидом; пізньовесняний ефемероїд.

Ареал виду та його поширення в Україні: Атлантична, Середня та Сх. Європа, Середземномор'я, Скандинавія, Кавказ, Мала Азія. В Україні – Полісся (зрідка), Лісостеп (в основному Правобережний), Карпати та Передкарпаття – спорадично, сх. частина Лісостепу (зрідка).

Чисельність та структура популяцій: Вид є сезонним домінантом, панує навесні в трав'яному покриві лісів в окремих місцях на площі до декількох сотень га. В популяціях переважають особини передгенеративних стадій розвитку, квітучі особини складають 20–30% від загальної чисельності.

Причини зміни чисельності: Вузька еколого-ценотична амплітуда, внаслідок чого вразливий до дії антропогенних факторів (суцільні рубки лісів, осушувальна меліорація, зрізання листя та витоптування рослин в процесі заготівлі як харчової та лікарської сировини).

Умови місцезростання: Затінені широколистяні та мішані ліси порядку *Fagetalia sylvaticae*. Надає перевагу багатим гумусом свіжим та вологим некислим ґрунтам. Мезофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика: Геофіт. Багаторічна трав'яна рослина 20–40 см заввишки. Цибулина довгаста, без покривних лусок, має одну луску, яка являє собою основу листка. Стебло тригранне або напівциліндричне, виповнене, довше за листя або такої ж довжини. Листки (2–3) еліптичноланцетні 10–20 см завдовжки та 3–6 см завширшки, поступово звужуються у довгий (10–20 см) черешок. Покривало опадне. Суцвіття напівкулястий 10–30-квітковий зонтик. Листочки оцвітини білі. Плід майже куляста тригранна коробочка. Цвіте в травні–червні. Розмножується насінням та вегетативно – цибулинами.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони: Охороняють в Канівському, Рівненському, «Медобори» ПЗ, Карпатському, Мезинському, Голосіївському, «Вижницький», «Подільські товтри», «Синевир», «Сколівські Бескиди», «Ужанський», «Яворівський» НПП, на території низки заказників і пам'яток природи. Необхідне створення заказників на Лівобережжі Дніпра, контроль стану популяцій. Заборонено суцільні рубки лісів, проведення осушувальних меліоративних робіт, заготівлю та торгівлю рослинами.

Господарське та комерційне значення: Харчове, лікарське, декоративне.

© Фото: А. Мигаль

Підсніжник білосніжний

Galanthus nivalis L.

Таксономічна належність: Родина Амарилісові – Amarylidaceae.

Природоохоронний статус виду: Неоцінений.

Наукове значення: Європейсько-середземноморський вид на сх. межі ареалу.

Ареал виду та його поширення в Україні: Центральна Європа, Середземномор'я, Передкавказзя. В Україні – переважно в Правобережному Лісостепу, Карпатах, Передкарпатті, Зх. Поділлі, Розточчі, рідше на Правобережному Поліссі, рідко – в Лівобережному Лісостепу.

Чисельність та структура популяцій: Популяції здебільшого численні, вид в багатьох місцях навесні аспектує. Проте біля населених пунктів і місць відпочинку популяції регресують і зникають (від м. Києва у повоєнний час межа поширення відсунулась на 50–60 км). Спостерігається тенденція до зменшення кількості квітучих особин.

Причини зміни чисельності: Масове зривання на букети, переважно для продажу, викопування цибулин, рекреаційне навантаження.

Умови місцезростання: Листяні ліси, переважно дубові та грабово-дубові (кл. Quercus-Fagetea), галявини, узлісся, чагарники (кл. Rhamno-Prunetea; кл. UrticoSambucetea), на багатих, достатньо зволжених ґрунтах. Мезофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика: Геофіт. Ранньовесняний ефемероїд. Багаторічна трав'яна рослина 8–20 см заввишки із підземною цибулиною, обгорнутою трьома бурими шкірястими лусками. Прикореневі листки (2) лінійні, сірувато-зелені, виходять із піхвових лусок. Стебло прямостояче. Квітки на пониклих квітконіжках, поодинокі виходять із піхов приквітка. Зовнішніх листочків оцвітини 3, вони білі, видовжені; внутрішні листочки (3) вдвічі коротші, дзвоникоподібні, прямі, із зеленкуватою плямкою на кінці. Плід – тригнізда коробочка. Цвіте в березні–квітні, плодоносить в травні–липні. Розмножується цибулинами та насінням.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони: Проводяться громадські акції з охорони первоцвітів. Охороняють в багатьох природно-заповідних територіях Правобережжя, великі популяції в Карпатському БЗ, Карпатському та «Вижницькому» НПП, в ПЗ «Медобори» та ін., на Лівобережжі – в НПП Ічнянський. Необхідно посилити інформованість населення, контролювати заборону продажу та стан популяцій. Заборонено несанкціоновану заготівлю та продаж, порушення умов місцезростання.

Господарське та комерційне значення: Декоративне.

© Фото: В. Борисенко

Білоцвіт весняний

Leucojum vernum L.

Таксономічна належність: Родина Амарилісові – Amaryllidaceae.

Природоохоронний статус виду: Неоцінений.

Наукове значення: Середньоєвропейський вид на сх. межі ареалу.

Ареал виду та його поширення в Україні: Атлантична та Середня Європа, Середземномор'я (пн. Апеннінського п-ова). В Україні трапляється на Закарпатті, у Карпатах, Передкарпатті, Малому Поліссі, Пн. Поділлі та в Розточчі.

Чисельність та структура популяцій: Переважна більшість популяцій нормального типу з повночленним лівостороннім віковим спектром і чисельністю особин від 50 до 500 екз. на м². Виділяються три групи варіантів вікових спектрів, які властиві для лісових, лучних і високогірних популяцій. Завдяки значній екологічній пластичності вид посідає стійке положення в широкому діапазоні еколого-ценотичних умов.

Причини зміни чисельності: Руйнування оселищ, осушувальна меліорація, викопування рослин для продажу разом з цибулинами.

Умови місцезростання: Поширений від рівнини до верхнього лісового поясу (від 100 до 1400 м н.р.м), на заболочених, щільних, щербенистих, з ознаками оглеювання ґрунтах. Має широку екологічну амплітуду: від відкритих лук (порядку Molinietalia) до широколистяних і хвойних лісів (кл. Salicetea purpureae, Alnetea glutinosae, Quercu-Fagetea, Vaccinio-Piceetea). Найпоширеніший у широколистяних лісах нижнього гірського поясу (Закарпаття) і заплавних вільхових, ясеневих-вільхових і дубових лісах (Передкарпаття та рівнинні території). Гігромезофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика: Геофіт. Багаторічна трав'яна рослина 10–35 см заввишки з яйцеподібною цибулиною. Листки (3–5), лінійні, яскраво-зелені, шкірясті, блискучі. Два приквіткові листки зрослися в перетинчасте крило з двома кілями. Квітконіжки пониклі. Квіток на квітконосі 1–2 (рідко 3–4). Оцвітина широкодзвоникувата, шестичленна. Пелюстки білі з жовтою або зеленою плямою на верхівці. Плід – овалотригранна коробочка. Цвіте у травні–липні, плодоносить у липні. Розмножується насінням і вегетативно.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони: Охороняють в Карпатському БЗ, ПЗ «Горгани», НПП Карпатському, «Синевир», «Сколівські Besкиди», Яворівському, Ужанському, РЛП «Равське Розточчя», «Верхне-Дністровські Besкиди», «Надсянський», низці пам'яток природи, заказників, заповідних урочищ. Необхідно контролювати стан популяцій в околицях великих міст. Заборонено руйнування місцезростань, проведення осушувальної меліорації, викопування рослин та торгівлю ними.

Господарське та комерційне значення: Декоративне, лікарське.

© Фото: О. Кагало

Осока малоквіткова

Carex pauciflora Lightf.

Таксономічна належність: Родина Осокові (Смикавцеві) – Сурегасеае.
Природоохоронний статус виду: Вразливий.

Наукове значення: Рідкісний, реліктовий, циркумполярний вид з диз'юнктивним ареалом.

Ареал виду та його поширення в Україні: Аркто-бореально-альпійський вид, поширений в Арктиці, Атлантичній, Пн., Середній та Сх. Європі, Сибіру, на Далекому Сході, у Середній та Сх. Азії, Пн. Америці. В Україні трапляється у Карпатах: Горгани, Свидовець, Черногора, Мармароські та Чивчино-Гринявські гори, Центральне Полісся.

Чисельність та структура популяцій: Популяції в Карпатах перебувають у нормальному стані, більшість стабільні, мають значні площі по кілька га і високу чисельність (десятки тисяч генеративних пагонів). На рівнині – під загрозою зникнення.

Причини зміни чисельності: Вид з вузькою еколого-ценотичною амплітудою, що лімітована різними природними (зміна гідрологічних і фітоценотичних умов) та антропогенними (випасання худоби, витогування, вирубування лісів) чинниками.

Умови місцезростання: Росте в альпійському, субальпійському та лісовому поясах, в умовах надмірного зволоження на оліготрофних або мезо-оліготрофних болотах. Угрупування кл. Scheichzerio-Caricetea nigrae. Гігрофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика: Криптофіт. Багаторічна трав'яна рослина з довгим повзучим кореневищем. Стебла (5)10–15(20) см заввишки, гладкі, при основі з жовтувато-бурими або бурими піхвами. Листки звичайно на ½ коротші стебел, 1–1,5 мм завширшки, плоскі, або щетиноподібно вздовж складені. Суцвіття складається з поодиноких андрогінних колосків; у колоску 1–3 верхні квітки тичинкові, 2–5 нижні – маточкові. Приквітковий листок відсутній. Колоскові луски коротші за мішечки, блідоіржаві. Мішечки блідо-зелені, солом'яно-жовті або блідо-іржаві, з неясними жилками, плавно переходять у прямий, гладкий носик. Приймочок 3. Плід – горішок, звичайно без осьового придатка. Цвіте в червні–липні. Плодоносить у серпні–вересні. Розмножується насінням і вегетативно.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони: Охороняють в Карпатському БЗ та Карпатському НПП. Необхідно контролювати стан популяцій. Заборонено вирубування лісів, випасання худоби, порушення гідрологічних умов зростання виду.

Господарське та комерційне значення: Торфо- і ґрунтоутвірне.

© Фото: Н. Сичак

Сашник іржавий

Schoenus ferrugineus L.

Таксономічна належність: Родина Осокові – Сурегасеae.

Природоохоронний статус виду: Вразливий.

Наукове значення: Вид на сх. межі ареалу в його острівній частині.

Ареал виду та його поширення в Україні: Центральна Європа, Скандинавський п-ів, дуже рідко – Середземномор'я. В Україні – Мале Полісся, Волинська височина, Зх. Поділля, Розточчя, Закарпаття. Адм. регіони: Вл, Рв, Ль, Зк, Хм.

Чисельність та структура популяцій: Популяції нечисельні, локальні, невеликих розмірів. Більшість раніше зафіксованих місцезнаходжень зникли. Серед угруповань, що збереглися, переважають трансформовані, з пригніченим *Schoenus ferrugineus* та значною кількістю лучних видів.

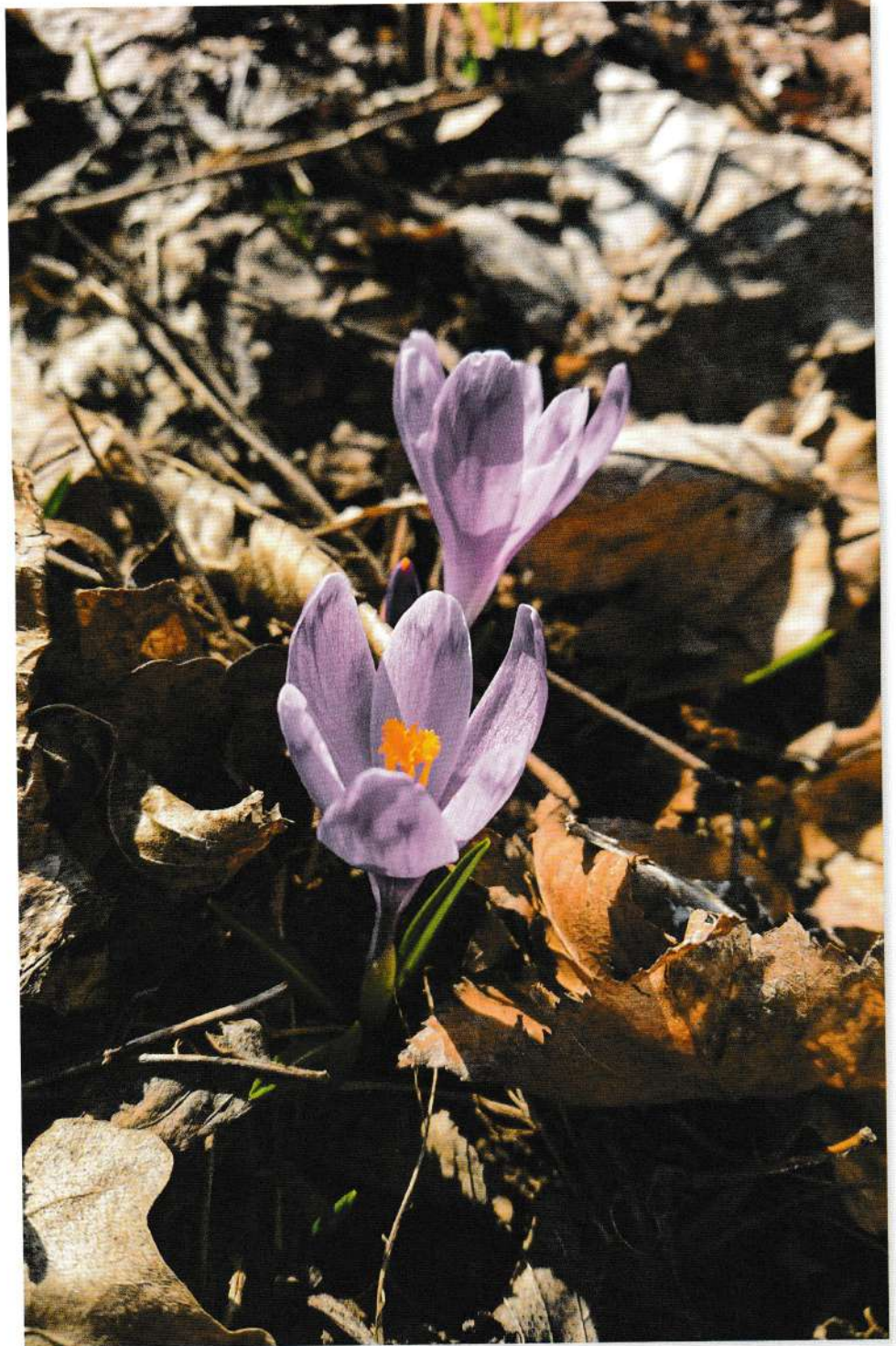
Причини зміни чисельності: Осушення та освоєння боліт та прилеглих територій. Вузька екологічна амплітуда виду – росте на карбонатних болотах.

Умови місцезростання: Евтрофні досить обводнені болота, переважно на карбонатних породах, характерні для Центральної Європи. На невеликих площах виступає як домінант, а також співдомінант очеретяно-схенусових та молінієвосхенусових угруповань, що відносяться до союзу *Caricion davallianae* (кл. *ScheuchzerioCaricetea nigrae*). Гігрофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика: Гемікриптофіт. Багаторічна трав'яна рослина 15–30 см заввишки. Утворює щільні дернини. Кореневище коротке. Стебла округлі, оточені біля основи чорно-бурими піхвами. Суцвіття з 2–3 червонувато-бурих колосків. Цвіте в червні–серпні. Плодоносить у вересні–жовтні. Розмножується вегетативно та насінням.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони: Охороняють в «Буцанському» заказнику загальнодержавного значення (Рівненська обл.) та деяких інших природно-заповідних територіях. Слід виявити ділянки з мало зміненими ценозами та взяти їх під охорону. Заборонено осушення та освоєння боліт.

Господарське та комерційне значення: Грунтозберігаюче, водоохоронне, торфотвірне.

© Фото: А. Мигаль

Шафран Гейфелів

Crocus heuffelianus Herb.

Таксономічна належність: Родина Півникові – Iridaceae.

Природоохоронний статус виду: Неоцінений.

Наукове значення: Карпатсько-балканський монтанноальпійський вид на пн.-сх. межі ареалу.

Ареал виду та його поширення в Україні: Сх. та Пд. Карпати, Балкани. В Україні – Карпати (усі висотні пояси), Передкарпаття, Прут-Дністровське межиріччя (Хотинська височина), Зх. Поділля.

Чисельність та структура популяцій: Утворює багаточисельні, великі за площею, здебільшого повночленні популяції. Переважна більшість популяцій характеризується лівостороннім віковим спектром. Частка ювенільних та іматурних особин у популяціях у кілька разів більша за частку генеративних. Просторова структура слабкодифузна. Максимальна щільність популяцій становить 20–100 особин на м².

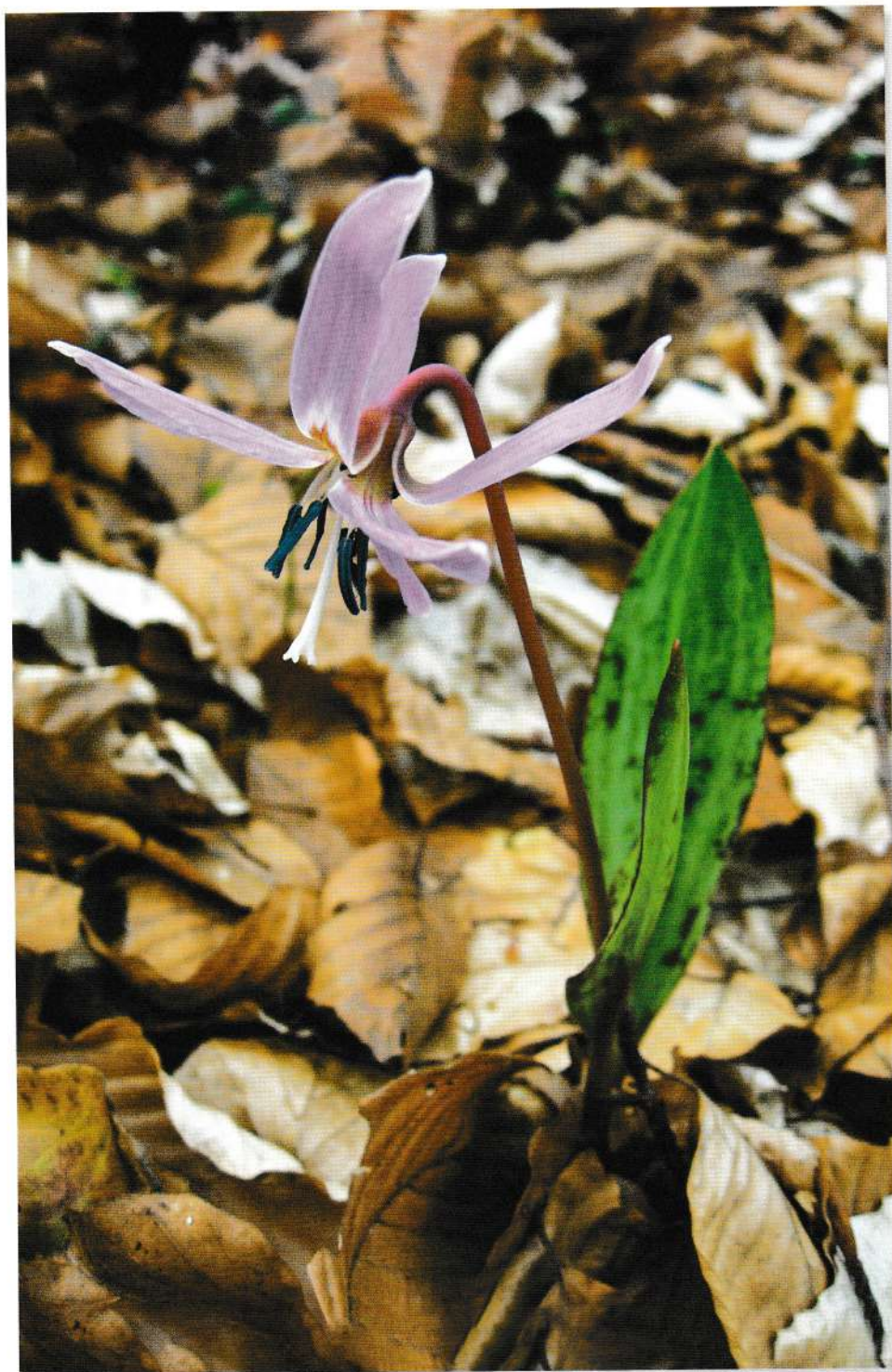
Причини зміни чисельності: Як декоративна рослина інтенсивно зривається на букети, викопується для продажу та пересадки на присадибні ділянки. В околицях міст потерпає від надмірної рекреації. На межі ареалу зазнає негативних впливів у зв'язку з освоєнням характерних для виду екоотопів.

Умови місцезростання: У рівнинних, передгірських та середньогірських місцевостях приурочений переважно до лісових фітоценозів, у високогірських – є компонентом лучних угруповань. Оптимум поширення виду в угрупованнях класів Juncetea trifidi, Calluno-Ulicetea, MolinioArrhenatheretea, Querco-Fagetea. Мезофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика: Геофіт. Багаторічна трав'яна рослина 10–19 см заввишки. Бульбоцибулина округла, 10–12 мм завширшки, трохи сплюснута зверху та знизу, вкрита темно-коричневою тунікою, утвореною сухими лускоподібними низовими листками. Листки (2–3 шт.) 2–7 мм завширшки, лінійні, 8–17 см завдовжки, з загорнутими краями та сріблястою смужкою по осі вздовж усього листка. Квітки поодинокі. Оцвітина фіалкового кольору, проста, віночкоподібна, 9–13 см завдовжки. Цвіте у березні–квітні. Плодоносить у травні–липні. Плід – тригнізда коробочка. Розмножується насінням, рідше бульбоцибулинами. Розповсюдження насіння відбувається шляхом автохорії та мірмекохорії.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони: Охороняють на території Карпатського БЗ, «Медобори» та ПЗ «Горгани», Карпатського, «Синевир», «Вижницький», «Подільські Товтри», «Сколівські Бескиди» НПП та низки заказників, пам'яток природи і заповідних урочищ. Заборонено збирання витоптування, організацію нових місць рекреації, надмірний випас, викопування бульбоцибулин.

Господарське та комерційне значення: Декоративне.

© Фото: Н. Сичак

Еритроній собачий зуб

Erythronium dens-canis L.

Таксономічна належність: Родина Лілійні – Liliaceae.

Природоохоронний статус виду: Рідкісний.

Наукове значення: Середземноморсько-середньоевропейський вид на сх. межі ареалу.

Ареал виду та його поширення в Україні: Атлантична та Середня Європа, Середземномор'я. В Україні – Карпати та Передкарпаття. Відокремлені локалітети існують у Пн. Поділлі та Центральному Поліссі.

Чисельність та структура популяцій: У Карпатах та Прикарпатті зустрічається окремими групами невисокої щільності, зрідка – щільними заростями. У Центральному Поліссі – щільність незначна. Чисельність популяцій зменшується, в окремих локалітетах вид зник.

Причини зміни чисельності: Інтенсивне ведення лісового господарства (рубки), зривання на букети, викопування цибулин, зміна гідрологічного режиму.

Умови місцезростання: У Карпатах у передгірних дубово-грабових і гірських букових, буково-грабових, буководубових лісах, чагарниках. Переважно на висоті 200–1200 м н.р.м., окремі локалітети зафіксовані у субальпійському поясі. У Центральному Поліссі зростає у дубових, дубово-грабових, зрідка у сосново-дубових добре зволжених лісах. Займає екотонні угруповання на межі класів *Quercetea robori-petraeae* та союзу *AlnoUlmion* (кл. *Quercio-Fagetea*). Мезофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика: Геофіт. Багаторічна рослина, ефемероїд. Цибулина яйцеподібно-циліндрична з 2–3 сидячими виводковими цибулинками, що своїм виглядом нагадують собачі зуби. Стебло пряме, 10–20 см заввишки, вгорі з однією, зрідка з двома пониклими квітками; в нижній половині – з двома майже супротивними листками. Листки яйцеподібно-ланцетні або довгасто-ланцетні, сизо-зелені, пурпурово-крапчасті, при основі звужені в черешок. Листочки оцвітини ланцетні або лінійно-ланцетні, до 30 мм завдовжки, 8–10 мм завширшки, рожеві або фіолетові, зрідка майже білі, при основі з білими або рудими плямками. Цвіте у березні–квітні, плодоносить у кінці травня. Розмножується насінням та вегетативно (дочірніми цибулинками).

Режим збереження популяцій та заходи з охорони: Охороняють у Карпатському БЗ, заказнику «Довгий брід» (Житомирська обл.). Слід відновити заказник біля с. Чемеринці (Перемишлянський р-н, Львівська обл.), контролювати стан популяцій. Заборонено викопування, збирання, продаж рослин, проведення суцільних рубок лісу, порушення гідрологічних умов зростання.

Господарське та комерційне значення: Цінний декоративний вид.

© Фото: О. Кагало

Лілія лісова

Lilium martagon L.

Таксономічна належність: Родина Лілійні – Liliaceae.

Природоохоронний статус виду: Неоцінений.

Наукове значення: Вид з диз'юнктивним ареалом, єдиний дикорослий вид роду *Lilium* L. в Україні, який скорочує своє поширення.

Ареал виду та його поширення в Україні: Євразійський вид: від Середньої, Пд. та Сх. Європи до Зх. і Сх. Сибіру (включаючи пн. частину Монголії). В Україні – в Карпатах, Закарпатті, Передкарпатті, Розточчі, Опіллі, на Поліссі, в Лісостепу.

Чисельність та структура популяцій: Популяції містять від декількох одиниць до декількох десятків особин різного віку, які зростають групами. Інколи трапляються популяції з декількох сотень особин, зазвичай на освітлених місцях у рівнинних лісах. Місцезнаходження біля населених пунктів відчують значний антропогенний прес, багато з них поступово зникають.

Причини зміни чисельності: Рекреаційне навантаження, збирання на букети, викопування цибулин для пересаджування та як лікарської сировини. Рослина зникає внаслідок вирубування лісів, оскільки потребує часткового затінення.

Умови місцезростання: Листяні та мішані ліси в мезотрофних умовах, насамперед, в їх освітлених місцях – на галявинах, узліссях. В Карпатах – у розріджених лісах, серед лісових та субальпійських лук – на добре зволжених місцях. Всюди трапляється спорадично. Мезофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика: Геофіт. Багаторічна трав'яна рослина 50–150 см заввишки. Цибулина яйцеподібної форми, черепитчаста, жовта. Стебло зелене, під суцвіттям безлисте, середні листки по 5–6 в кільцях. Суцвіття китицеподібне, квітки повислі, на довгих квітконіжках, яснопурпурові з темно-фіолетовими плямочками, ароматні, зібрані у негусту китицю. Трапляються рослини із іншим забарвленням квітів – жовто-оранжевим, червоним та ін. При розквітанні листочки-оцвіттини закручуються угору, між ними звисають довгий зігнутий стовпчик та шість довгих тичинок. Плід шестигранна коробочка, яка при дозріванні розтріскується на три частини. Цвіте в червні–липні. Плодоносить у серпні. Розмножується насінням та вегетативно, утворюючи дочірні цибулини.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони: Потребує уваги охорона виду на Лівобережній Україні. Охороняють в багатьох природно-заповідних територіях лісової та лісостепової зони – Карпатському БЗ, ПЗ «Розточчя», «Медобори», Рівненському, ННП Шацькому, «Подільські Товтри», в багатьох заказниках. Заборонено зривання та викопування рослин, рубку лісу.

Господарське та комерційне значення: Декоративне, лікувальне, медоносне.

© Фото: Н. Сичак

Плодоріжка саленова (зозулинець саленовий)

Anacamptis morio (L.) R. M. Bateman,

Pridgeon et M. W. Chase

Таксономічна належність: Родина Зозулинцеві – Orchidaceae.

Природоохоронний статус виду: Вразливий.

Наукове значення: Рідкісний вид на східній межі ареалу, із складним циклом розвитку.

Ареал виду та його поширення в Україні: Закарпаття, Карпати (Горгани, Вулканічний хребет, Чивчини, Черногора), Прикарпаття, Розточчя, Опілля, Поділля, пд. Полісся, Лісостеп, Крим, по долинах річок – у Степовій зоні.

Чисельність та структура популяцій: Популяції здебільшого численні, але з поодиноких, переважно генеративних особин. Численну популяцію відмічено в окол. м. Житомир (лісовий сінокіс, біля 1 га, зростає близько 200 особин). В Криму – тенденція до скорочення.

Причини зміни чисельності: Раннє сінокосіння, випас, меліорація, викопування, зривання квітучих рослин, руйнування біотопів.

Умови місцезростання: В Карпатах – на рівнині і в нижній гірській смузі в поясі передгірських та гірських лісів; на узліссях і галявинах у дубово-грабових та дубово-в'язово-грабових лісах, на лучностепових схилах в угрупованнях кл. FestucoBrometea, Scheichzerio-Caricetea nigrae, Molinio-Arrhenatheretea, Nardo-Callunetea. На рівнині – на торф'янистих луках та узліссях. В Криму – луговини, лісові галявини і чаїри, щербенисті осипи (угруповання кл. MolinioArrhenatheretea, рідше Trifolio-Geranietea та кл. Festuco-Brometea). Мезофіт, геліофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика: Геофіт. Багаторічна трав'яна рослина 10–35 см заввишки. Бульби кулясті. Листки (4–7) скупчені при основі стебла, ланцетні, сизо-зелені, відігнуті, тупі; вище – дрібніші, загострені. Суцвіття коротке, овальне або циліндричне, не густе. Квітки фіолетово-пурпурові зі слабким запахом. Губа розділена на три рівні лопаті, ширші за довжину, середня – тупо обрізана. Цвіте у травні–липні, плодоносить у червні–липні. Розмножується насінням, іноді вегетативно (дочірніми коренебульбами).

Режим збереження популяцій та заходи з охорони: Охороняють у Чорноморському та Карпатському БЗ, Ялтинському гірсько-лісовому, Кримському, «Мис Март'ян», Карадазькому, Дніпровсько-Орільському ПЗ, «Вижницькому», «Подільські Товтри» та «Сколівські Beskidi» НПП. Заборонено збирання, порушення екоотопів.

Господарське та комерційне значення: Декоративне, лікарське.

© Фото: Н. Сичак

Зозульки Фукса

Dactylorhiza fuchsii (Druce) Soó

Таксономічна належність: Родина Зозулинцеві – Orchidaceae.

Природоохоронний статус виду: Неоцінений.

Наукове значення: Євразійський вид на пд. межі ареалу.

Ареал виду та його поширення в Україні: Скандинавський п-ів, Атлантична, Пн., Центральна, і Сх. Європа, Середземномор'я, Зх. і Сх. Сибір, Центр. Азія (пн. частина Монголії). В Україні – Карпати (Сх. Бескиди й Низькі полонини, Чорногора, Вулканічні Карпати, до 1380 м н.р.м.), Передкарпаття, Розточчя, Опілля, Полісся, пн. частина Лісостепу, Степ (Харківська та Луганська обл.).

Чисельність та структура популяцій: У Карпатах і Передкарпатті поза загрозою. У рівнинних регіонах популяції нечисленні.

Причини зміни чисельності: Викошування, випас худоби, зміна водного режиму місцезростань внаслідок меліорації, знищення рослин на букети та викопування бульб як лікарської сировини.

Умови місцезростання: Заплавні луки, різні типи боліт, чорничні і брусничні сосняки, сирі мішані ліси, заболочені березняки, узлісся заболочених лісів, сирі лісові галявини, чагарники по краю боліт або озер, на бідних, іноді помірно багатих ґрунтах. У Карпатах росте в угрупованнях союзів Molinion, Galio-Abietion. Мезофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика: Геофіт. Багаторічна трав'яна рослина 20–50 см заввишки. Бульби 2–4-лопатеві. Листки численні, скупчені в нижній частині стебла яйцеподібно-довгасті, плямисті, вище 3–4 дрібніші, ланцетні. Суцвіття колосоподібне, циліндричне, багатоквіткове. Квітки яснолілові, іноді до майже білих. Губа глибоко трилопатева, середня лопать довша за бічні. Цвіте у червні–липні. Розмножується насінням, у культурі – ризореституційним способом.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони: Занесено до переліку CITES. Охороняється у Карпатському БЗ, Поліському, «Розточчя», «Горгани» ПЗ, Карпатському, Шацькому, «Синевир», «Вижницький», «Деснянсько-Старогутський», «Сколівські Бескиди», Ужанському НПП, заказниках загальнодержавного значення «Плотниця» (Житомирська обл.) та «Лісники» (Київська обл.). Потребує режимів заповідності та заказності, постійного контролю за станом популяцій, особливо в сх. районах Лісостепу. Заборонено проведення меліоративних робіт, випас, викошування та зривання рослин.

Господарське та комерційне значення: Декоративне, лікарське.

© Фото: В. Лутак

Зозульки плямисті

Dactylorhiza maculata (L.) Soó s.l.

Таксономічна належність: Родина Зозулинцеві – Orchidaceae.

Природоохоронний статус виду: Вразливий.

Наукове значення: Поліморфний вид, гібридизує з іншими спорідненими видами.

Ареал виду та його поширення в Україні: Євросибірський вид, поширений майже по всій Європі, в Азії – до Середнього Сибіру. В Україні – в Карпатах, лісовій та лісостеповій зонах.

Чисельність та структура популяцій: Коливається від кількох особин до багатьох сотень. Вікові спектри здебільшого повночленні, задовільне відновлення популяцій відбувається навіть в умовах помірних антропогенних навантажень (випас, сінокосіння).

Причина зміни чисельності: Осушення боліт, викошування або заростання луків, викопування бульб.

Умови місцезростання: Вологі луки, осоково-сфагнові болота, серед чагарників, в заболочених лісах з моховим покривом, вздовж струмків. Вимогливий до вологості ґрунту (сирі і дуже вологі), зростає переважно на відкритих місцях, але витримує також слабе затінення, в угрупованнях кл. Molinio-Arrhenatheretea. Гігромезофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика: Геофіт. Багаторічна трав'яна рослина 20–50 см заввишки. Бульби 2–4-роздільні. Стебло пряме, щільне, вгорі трохи гранчасте, рівномірно улишене. Листки (2–6) відхилені, пласкі, плямисті, до 15 см завдовжки, не досягають основи суцвіття. Приквітки вузьколанцетні, коротші квіток. Квітки блідо-рожеві, світлофіалкові, іноді білі, зібрані у яйцеподібноциліндричний густий колос. Листочки оцвітини ланцетні. Губа з дрібними фіолетовими цяточками, обернено-ниркоподібна, 7–10 мм завдовжки, 9–14 мм завширшки, на кінці коротко трилопатева, з середньою зубчикоподібною лопаттю. Шпорка циліндрична, пряма, тупа, трохи коротша зав'язі або дорівнює їй. Цвіте у червні–липні. Плодоносить у серпні. Розмножується насінням, у культурі також ризореституційним способом.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони: Занесено до Додатку II CITES. Охороняється в Карпатському БЗ, «Черемському», «Горгани», «Розточчя» ПЗ, Карпатському, «Вижницькому», «Ужанському», Яворівському, Шацькому, «Деснянсько-Старогутському», «Синевир», «Сколівські Бескиди» НПП. В умовах заповідного режиму рекомендується запроваджувати сінокосіння в пізні терміни. Контроль за станом популяцій. Заборонено заготівлю, збирання рослин, порушення місць зростання.

Господарське та комерційне значення: Декоративне, лікарське.

© Фото: О. Кагало

Зозульки травневі

Dactylorhiza majalis (Rehb.) P.F. Hunt et Summerhayes s.l.

Таксономічна належність: Родина Зозулинцеві – Orchidaceae.

Природоохоронний статус виду: Рідкісний.

Наукове значення: Середземноморсько-європейський аллотетраплоїдний ($2n=80$) вид.

Ареал виду та його поширення в Україні: Скандинавія, Атлантична і Середня Європа, Середземномор'я. В Україні – Карпати, Передкарпаття, лісова, лісостепова і степова (дуже рідко) зони, Пд. макросхил Гірського Криму.

Чисельність та структура популяцій: У Карпатах популяції досить чисельні, у решті регіонів складаються з невеликих груп. Місцезнаходження в Криму є сумнівними.

Причини зміни чисельності: Зміни гідрологічного режиму ґрунтів, боліт, викошування, випасання, збирання на букети, викопування бульб, заліснення лук.

Умови місцезростання: Вологі луки і узлісся, соснові та смерекові ліси (до 900 м н.р.м.), сфагнові торфовища. У Карпатах в угрупованнях кл. *MolinioArrhenatheretea*, а також кл. *Quercus-Fagetea*, *Vaccinio-Piceetea*, *Oxycocco-Sphagnetea*. Росте на кислих бідних, іноді помірно багатих ґрунтах, в рівнинних районах переважно на луках (кл. *MolinioArrhenatheretea*). Мезогірофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика: Геофіт. Багаторічна трав'яна рослина близько 40 см заввишки. Бульби пальчасто-роздільні. Стебло досить товсте, порожнисте, улисне до суцвіття. Лиски чергові, з стеблообгортною короткою піхвою і ланцетною плямистою пластинкою. Суцвіття колосоподібне, небагатоквіткове. Квітки коротші приквітників, пурпурові або фіолетові. Губа коротко трилопатева, середня її лопать менша за бічні, тупа. Цвіте у травні-липні. Плодоносить у липні. Ступінь природного поновлення задовільний. Розмножується насінням, у культурі – ризореституційним способом.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони: Занесений до переліку СІТЕС. Охороняється у Карпатському та Дунайському БЗ, Українському степовому (відділення «Михайлівська цілина»), Канівському, Поліському, «Розточчя», «Горгани» ПЗ, Шацькому, «Синевир», «Вижницькому», «Подільські Товтри», «Деснянсько-Старогутському», Яворівському, «Сколівські Бескиди», «Ужанському» НПП, ряді заказників. Контроль стану популяцій, особливо в рівнинних районах. Заборонено несанкціоновану заготівлю рослин та вирубування, випас, сінокосіння на луках, осушення боліт.

Господарське та комерційне значення: Декоративне, лікарське.

© Фото: Р. Глеб

Зозульки бузинові

Dactylorhiza sambucina (L.) Soó

Таксономічна належність: Родина Зозулинцеві – Orchidaceae.

Природоохоронний статус виду: Вразливий.

Наукове значення: Європейсько-середземноморський зникаючий вид на сх. межі диз'юнктивного ареалу.

Ареал виду та його поширення в Україні: Скандинавія, Атлантична і Центральна Європа, Середземномор'я. В Україні – в Карпатах та на Поліссі.

Чисельність та структура популяцій: В Україні відомо близько 100 місцезнаходжень. З них за останні 50 років втрачено понад 25, переважно у рівнинних регіонах. Більшість популяцій невеликі за площею, малочисельні. Лише в окремих регіонах Карпат (Сколівські Бескиди, Свидовець, Вулканічні Карпати) збереглися великі за розмірами популяції.

Причини зміни чисельності: Осушення та розорювання місцезростань, весняне випалювання дернини у рівнинній частині, надмірний випас та заліснення екотопів у гірській частині.

Умови місцезростання: У рівнинній зоні росте переважно на справжніх післялісових заплавних та позазаплавних луках на дерново-підзолистих ґрунтах, що мають кислу реакцію (угруповання союзу *Cynosuřion cristati*). У Карпатах поширений до висоти 1200 м н.р.м., де приурочений до лучних угруповань на місці зведених букових і смерекових лісів (ас. *Festucetum rubrae*, союз *Nardion*). Виявлений також у складі угруповань союзу *Quercion robori-petraeae*, але загалом трапляється у досить широкому діапазоні рослинних угруповань. Мезофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика: Геофіт. Багаторічна трав'яна рослина 10–30 см заввишки, з циліндричними роздвоєними бульбами. Стебло порожнисте, улишене майже до суцвіття. Листки довгастоланцетні, тупі. Суцвіття колосоподібне, щільне, до 6 см завдовжки. Квітки жовті, з губою, рідко засіяною пурпуровими цятками, або рожеві чи пурпурові, із слабким запахом бузини. Цвіте у квітні–травні, в гірських регіонах – у червні. Плодоносить у травні–липні. Розмножується насінням.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони: Занесено до Додатку II СІТЕС. Охороняється на територіях Карпатського БЗ та Карпатського, «Вижницького», «Сколівські Бескиди», «Ужанського» НПП. Необхідно створити заказники, пам'ятки природи в місцях зростання виду, культивувати в ботанічних садах. Заборонено заготівлю рослин, порушення умов місцезростань, надмірний випас, заліснення лучних ділянок.

Господарське та комерційне значення: Декоративне, лікарське.

© Фото: Л. Борсукевич

Коручка болотна

Epipactis palustris (L.) Crantz

Таксономічна належність: Родина Зозулинцеві – Orchidaceae.

Природоохоронний статус виду: Вразливий.

Наукове значення: Рідкісна рослина.

Ареал виду та його поширення в Україні: Євразійсько-середземноморський вид. В Україні – Полісся, Карпати, Розточчя, Опілля, Лісостеп, Степ (по долинах великих річок), Гірський Крим.

Чисельність та структура популяцій: Популяції чисельні, щільні, віковий спектр повночлений, правосторонній, частка молодих особин висока.

Причина зміни чисельності: Надмірне осушення біотопів. Рекреаційне навантаження, знищення при забудові територій.

Умови місцезростання: Заторфовані долини річок, улоговини, заболочені схили з мокрими і сирими торфовоболотними ґрунтами; в Карпатах часто на гірських висячих болотах. На заростаючих ділянках торфокар'єрів. В Лісостепу, Розточчі і Опіллі – на евтрофних торфових трав'яногіпнових болотах кл. Scheuchzerio-Caricetea nigrae, на луках кл. Phragmiti-Magnocaricetea, союзів кл. Molinio-Arrhenatheretea та гігрофільних чагарників кл. Alnetea glutinosae. На Поліссі – на мезотрофних болотах кл. VaccinioPiceetea. Мезогірофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика: Гемікриптофіт. Багато-річна трав'яна рослина 20–70 см заввишки. Кореневище довге, повзуче. Стебел кілька, прямі. Листки (4–8) довгасто-яйцеподібні, ланцетні. Суцвіття – багатоквіткова китиця, не щільне. Приквітки ланцетні. Квітки до 2,5 см завдовжки, звислі, зовнішні листочки оцвітини ланцетні, 9–11,5 мм завдовжки, зеленкуваті, зсередини зеленкувато-білі або червонуваті, внутрішні – довгасто-яйцеподібні, білуваті, з рожевими смужками; губа довша за зовнішні листочки оцвітини. Зав'язь веретеноподібна, коротко опушена. Цвіте у червні–липні. Плодоносить у липні–серпні. Розмножується насінням та вегетативно.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони: Занесено до Додатку II СІТЕS. Охороняється у Карпатському та Дунайському БЗ, Канівському, Поліському, Рівненському, Ялтинському гірсько-лісовому, Карадазькому, «Медобори» та «Розточчя» ПЗ, в Карпатському, Шацькому, «Вижницькому», Ужанському, «Синевир» та «Подільські Товтри» НПП. Заборонено збирання рослин, порушення екотопів.

Господарське та комерційне значення: Декоративне.

© Фото: Н. Сичак

Билинець довгоровий

Gymnadenia conopsea (L.) R.Br.

Таксономічна належність: Родина Зозулинцеві – Orchidaceae.

Природоохоронний статус виду: Вразливий.

Наукове значення: Рідкісний, зі складною біологією розвитку, вид.

Ареал виду та його поширення в Україні: Євразійський вид (Європа, Кавказ, Сибір, Далекий Схід, Мала Азія, Іран, Монголія, Китай, Японія). В Україні – Карпати (до вис. 2000 м н.р.м.), Полісся, Розточчя, Опілля, Лісостеп, Гірський Крим.

Чисельність та структура популяцій: Популяції нараховують від декількох особин (на рівнині) до сотень і тисяч особин (у Карпатах). У Карпатах популяції повночленні, з перевагою генеративних особин.

Причина зміни чисельності: Порушення екологічних умов у результаті господарської діяльності, корінне поліпшення лук, сільватизація екотопів, викопування бульб як лікарської сировини (салеп).

Умови місцезростання: На луках, серед чагарників, в світлих лісах, на галявинах, узліссях, по краях боліт. Приурочений до угруповань кл. Festuco-Brometea, MolinioArrhenatheretea, Scheuchzerio-Caricetea nigrae, Trifolio-Geranietea sanguinea, у Карпатах – на відслоненнях вапнякових порід кл. ElynoSeslerietea, та по берегах холодних гірських джерел і потоків кл. Montio-Cardaminetea. Мезофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика: Геофіт. Багаторічна трав'яна рослина до 65 см заввишки. Бульби 4–6-лопатеві, пальчасті, сплюснені. Листки лінійно-ланцетні, жолобчасті. Суцвіття колосоподібне, з численних невеликих рожевих квіток 6–15 см завдовжки. Приквітки яйцеподібно-ланцетні, видовженозагострені, бічні зовнішні листочки оцвітини еліптичні, відхилені набік, середній зовнішній листочок і бічні внутрішнього кола сходяться шоломом. Губа ромбоподібна, 5–6 мм завдовжки, неглибоко-трилопатева, з тупими лопатями. Шпорка косо догори спрямована, ниткоподібна, в 1,5–2 рази довша від зав'язі. Цвіте у червні–липні. Плодоносить у серпні–жовтні. Розмножується переважно насінням, дуже рідко бульбами.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони: Занесено до Додатку II СИТЕС. Охороняється в Карпатському БЗ, Ялтинському гірськолісовому, Кримському, «Горгани» ПЗ, Карпатському, Вижницькому, Ужанському, «Синевир» та «Сколівські Бескиди» НПП. Необхідний контроль за станом популяцій рівнинної зони. Заборонено заготівлю, порушення умов оселищ.

Господарське та комерційне значення: Декоративне, лікарське.

© Фото: Ю. Клімук

Зозулині сльози серцелисті

Listera cordata (L.) R. Br.

Таксономічна належність: Родина Зозулинцеві – Orchidaceae.

Природоохоронний статус виду: Вразливий.

Наукове значення: Рідкісний вид на пд. межі диз'юнктивного ареалу.

Ареал виду та його поширення в Україні: Голарктичний вид, поширений в Європі, Малій Азії, на Кавказі, в Пн. Азії та Пн. Америці. В Україні – у Карпатах (Сх. Бескиди й низькі полонини, Горгани, Свидовець, Чорногора, Чивчинські і Гринявські гори), Розточчі, Опіллі та на Поліссі (Словечансько-Овруцький кряж).

Чисельність та структура популяцій: Популяції малочисельні, локального характеру. У гірськоосновному криволіссі займають досить великі площі, з чисельністю від 3 до 8 генеративних особин на м². Багаточисленні популяції з високою щільністю (до 100 особин на м²) виявлені на Закарпатті, в їх віковій структурі переважають дорослі вегетативні особини.

Причини зміни чисельності: Антропогенні та природні чинники (суцільні рубки лісу; зміна гідрологічного режиму: вид чутливий як до осушення, так і підтоплення).

Умови місцезростання: У Карпатах поширений від верхнього лісового до субальпійського поясу, де зростає переважно в тінистих хвойних і мішаних вологих лісах з розвинутим моховим покривом, на лісових болотах, зрідка – на відкритих і напіввідкритих місцях, на ґрунтах з високою вологозабезпеченістю і поганою аерацією, переважно дуже бідних і кислих, в угрупованнях союзу *Vaccinio-Piceion* та *Pinion tugo* кл. *Vaccinio-Piceetea*. На Поліссі виявлено в угрупованнях союзу *Dicrano-Pinion* цього ж класу. Гігромезофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика: Геофіт. Багаторічна трав'яна рослина 5–20 см заввишки з тонким повзучим кореневищем. Стебло тонке, з двома супротивними, серцеподібними листками. Квітки (5–12), дрібні, бруднувато-пурпурові, зібрані в китицю. Всі 5 листочків оцвітини (крім губи) до 2,5 мм завдовжки, довгасто-еліптичні, тупі, зовнішні – зеленкуваті, внутрішні – зовні зеленкуваті, зсередини брудно-пурпурові. Губа вдвічі довша за інші листочки оцвітини, брудно-пурпурова, довгасто-лінійна біля основи з двома ланцетними зубчиками, спереду з двома ланцетними лопатями. Зав'язь гола. Цвіте у червні–липні. Плодоносить у вересні. Розмножується переважно кореневими паростками.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони: Занесено до Додатку II СІТЕS. Охороняється в Карпатському БЗ, ПЗ «Горгани», Карпатському та «Синевир» НПП. Потребує режимів заповідності та заказного. Необхідний контроль за станом популяцій. Заборонено збирання рослин, порушення умов місцезростання.

Господарське та комерційне значення: Декоративне.

© Фото: Н. Сичак

Зозулині сльози яйцеподібні

Listera ovata (L.) R. Br.

Таксономічна належність: Родина Зозулинцеві – Orchidaceae.

Природоохоронний статус виду: Неоцінений.

Наукове значення: Рослина зі складною біологією розвитку.

Ареал виду та його поширення в Україні: Євразія (Європа, Кавказ, Зх. Сибір, Середня та Мала Азія), занесений і в Пн. Америку. В Україні – Карпати, Розточчя, Полісся, Лісостеп, Гірський Крим (спорадично), Степ (дуже рідко).

Чисельність та структура популяцій: Популяції нараховують від декількох десятків до тисяч особин. За віковою структурою – нормальні повночленні і неповночленні.

Причина зміни чисельності: Руйнування місць зростання через меліоративні і лісовпорядкувальні роботи, випас, витоптування тощо.

Умови місцезростання: Переважно вологі і затінені місця у листяних, мішаних та хвойних лісах в угрупованнях кл. *Quercus-Fagetea*, *Vaccinio-Piceetalia*, узліссях, просіках, ярах, серед чагарників. В Карпатах на суходільних, низинних та заплавних сіноносних луках, в угрупованнях кл. *Molinio-Arrhenatheretea*, на ґрунтах різних за трофністю і кислотністю, частіше багатих на вапно. Трапляється на порушених місцях. Мезофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика: Гемікриптофіт. Багато-річна трав'яна рослина 25–60 см заввишки. Кореневище товсте і коротке. Листки (2) майже супротивні, еліптично-яйцеподібні, тупі, 5–15 см завдовжки, 3–9 см завширшки. Суцвіття китицеподібне, з численних (до 40 і більше), дрібних, жовтуватозелених квіток. Приквітки яйцеподібно-ланцетні. Всі листочки оцвітини (крім губи) однакової довжини, зелені, зовнішні яйцеподібні, внутрішні лінійнодовгасті. Губа в 2–3 рази довша, жовтуватозелена, вузько-клиноподібна, майже до середини надрізана на 2 тупі лопаті. Зав'язь не скручена. Цвіте у червні–липні, плодоносить в липні–серпні. Розмножується вегетативно та насінням.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони: Занесено до Додатку II СІТЕS. Сінокосіння після обсіменіння рослин. Контроль за станом популяцій. Охороняється в Карпатському БЗ та Черемському, Канівському, «Розточчя», «Медобори», «Горгани»Кримському, Ялтинському гірсько-лісовому ПЗ, «Карпатському», «Вижницькому», «Ужанському», «Деснянсько-Старогутському», Мезинському, Шацькому, Яворівському, «Подільські Товтри», «Сколівські Бескиди» та «Гомільшанські ліси» НПП, в ряді РЛП. Заборонено збирання рослин, порушення умов місцезростання.

Господарське та комерційне значення: Декоративне, лікарське.

© Фото: А. М.

Гніздівка звичайна

Neottia nidus-avis (L.) Rich.

Таксономічна належність: Родина Зозулинцеві – Orchidaceae.

Природоохоронний статус виду: Неоцінений.

Наукове значення: Рослина, зі складною біологією розвитку та сапротрофним (симбіомікотрофним) типом живлення.

Ареал виду та його поширення в Україні: Західнопалеарктичний вид (Європа, Кавказ, Мала Азія, Зх. Сибір). В Україні – в Карпатах, на Закарпатті, Поліссі, в Лісостепу, Степу (пн.), Гірському Криму.

Чисельність та структура популяцій: Популяції досить багато, але чисельність та щільність в них переважно низька.

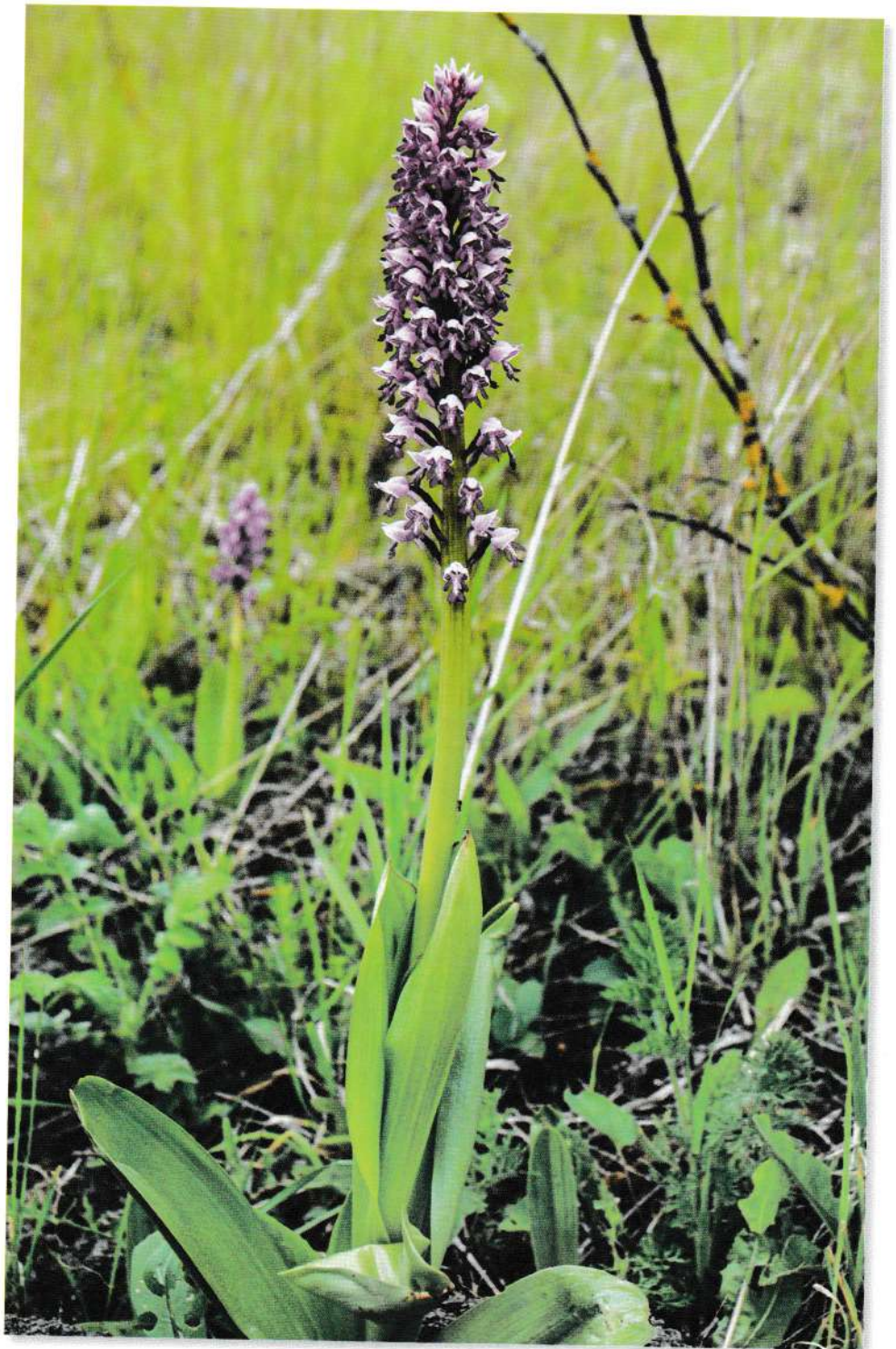
Причина зміни чисельності: Руїнування місць зростання, негативний вплив рекреації та лісовпорядкувальних робіт.

Умови місцезростання: Тіністі листяні, мішані, рідше соснові ліси, переважно в місцях з розрідженим трав'яним покривом, на ґрунтах як бідних, так і багатих, з різним рівнем зволоженості, переважно багатим на вапно. Найчастіше в угрупованнях кл. *Quercus-Fagetea*; в Криму також в угрупованнях кл. *Erico-Pinetea* (союз *Brachypodio-Pinion pallasianae*) та *Quercetea pubescenti-petraeae* (союз *Carpinion orientalisQuercion pubescentis*). Сціофіт, мезофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика: Геофіт. Багаторічна жовтувато-бура сапротрофна рослина заввишки 20–45 см. Кореневище горизонтальне, з густо розташованими товстими, м'ясистими коренями, скрученими у вигляді пташиного гнізда. Стебло світлобуре, з 3–5 буруватими лусками, розвинені листки відсутні. Квітки жовтувато-бурі, з медовим запахом, досить великі, зібрані у довге китицеподібне суцвіття, приквітки лінійноланцетні. Листочки оцвітини оберненояйцеподібні, 4–6 мм завдовжки, складені широким дзвоником. Зав'язь не скручена. Цвіте у червні–липні. Плодоносить у серпні–вересні. Розмножується насінням, рідше вегетативно. Насіння проростає під землею за участю симбіотичного гриба. Надземний гін розвивається на 9–10-й рік і через два місяці після цвітіння засихає.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони: Занесено до Додатку II CITES. Охороняється в Карпатському БЗ, «Черемському», Рівненському, Канівському, Кримському, Ялтинському гірсько-лісовому, Карадазькому, «Мис Март'ян», «Розточчя», «Медобори», «Горгани» ПЗ, Карпатському, Шацькому, Мезинському, «Вижницькому», Яворівському, «Ужанському», «Деснянсько-Старогутському», «Синевир», «Подільські Товтри», «Святі гори», «Сколівські Beskidi» і «Гомільшанські ліси» НПП та інших заповідних об'єктах. Контроль за станом популяцій. Забороне-но збирання рослин, порушення умов місцезростання.

Господарське та комерційне значення: Лікарське.

© Фото: О. Кагало

Зозулинець шоломоносний

Orchis militaris L.

Таксономічна належність: Родина Зозулинцеві – Orchidaceae.

Природоохоронний статус виду: Вразливий.

Наукове значення: Євразійський палеарктичний вид на пд. межі ареалу.

Ареал виду та його поширення в Україні: Скандинавія, Атлантична і Середня Європа, Середземномор'я, Кавказ, Зх. та Сх. Сибір, Мала, Зх. та Центральна Азія (пн. Монголії). В Україні – Карпати, на Розточчі, Опіллі, Правобережному Поліссі, в Лісостепу, Степу (пн.), Гірському Криму.

Чисельність та структура популяцій: Переважно ізольовані особини або невеликі, локальні популяції. У непорушених фітоценозах популяції повночленні, нормального типу з щільністю (13,0+3,1 особин на м²). У Передкарпатті на перелогах виявлені інвазійні популяції зі щільністю 19,25+5,5 особин на м², а в лісокультурах сосни – до 30 особин на м².

Причини зміни чисельності: Порушення лучних угідь, надмірний випас, зривання на букети, викопування бульб, руйнування місцезростань забудова та розорювання.

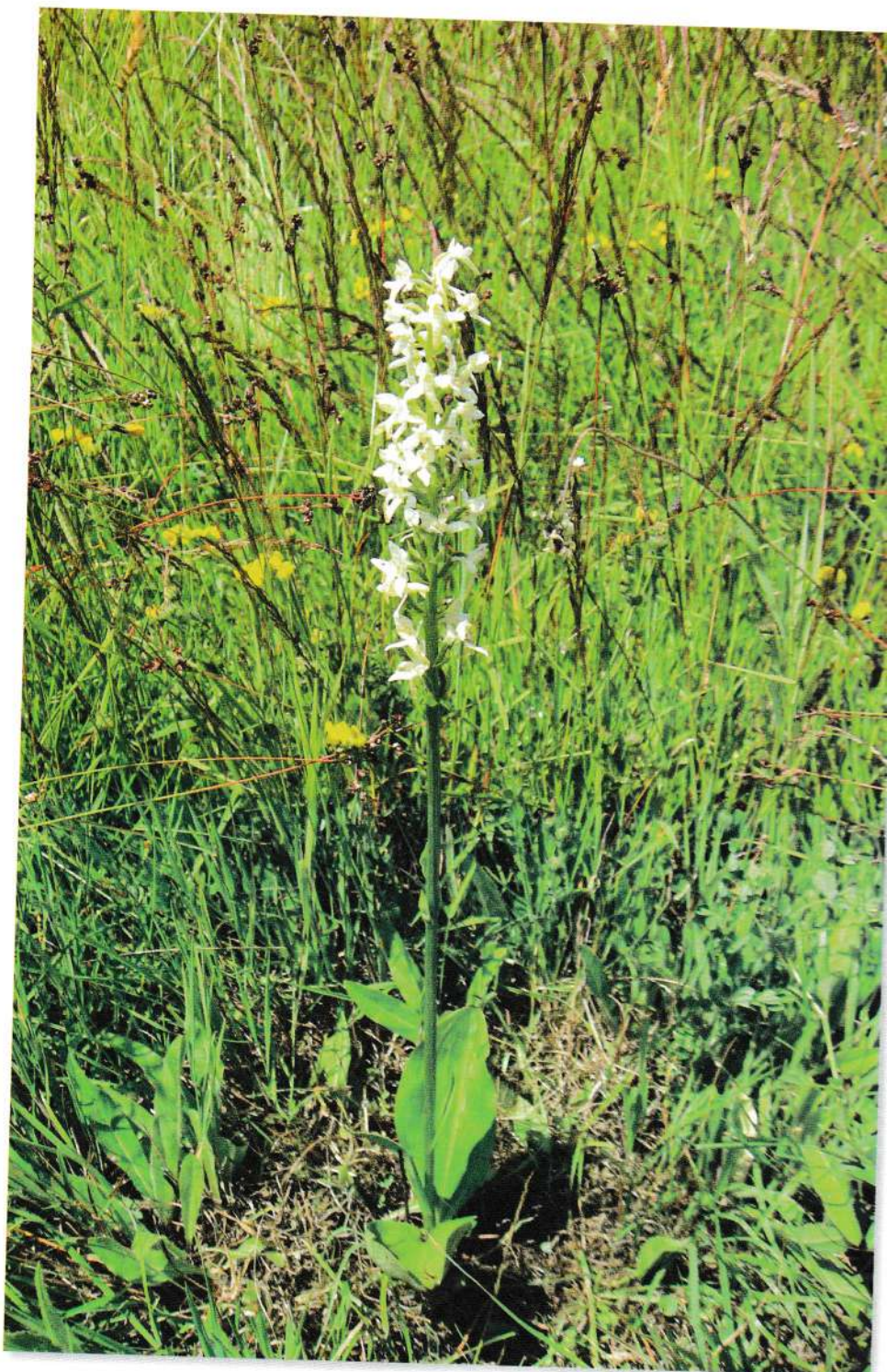
Умови місцезростання: Добре дреновані схили; ґрунти – від сухих до вологих, з високим вмістом карбонатів. Компонент суходільних лук, трапляється на лучно-степових та степових схилах (угруповання кл. *Molinio-Arrhenatheretea* і *Festuco-Brometea*). Віддає перевагу ділянкам із зрідженим травостоєм. Виявлений у світлих лісах, серед чагарників (кл. *Rhamno-Prunetea*, *Quercetea pubescenti-petraea*). Іноді проникає у порушені місцезростання та вторинні фітоценози (посадки лісів, перелоги, покинуті пасовища). Мезоксерофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика: Геофіт. Багаторічна трав'яна рослина 15–40 см заввишки, з яйцеподібними бульбами. Листки довгасто-еліптичні, зібрані в нижній частині стебла. Суцвіття колосоподібне, густе. Квітки рожево-фіолетові. Зовнішні листочки оцвітини зібрані у вигляді шолома. Цвіте у травні–липні. Плодоносить у червні–липні. Розмножується насінням.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони: Занесено до Додатку II CITES. Охороняється у Кримському, Ялтинському гірсько-лісовому, Дніпровсько-Орільському, «Горгани» ПЗ, Карпатському, Ужанському, «Синевир», Вижницький, «Подільські Товтри» НПП та низці пам'яток природи і заказників. Необхідний контроль за станом популяцій. Заборонено заготівлю рослин, випас, забудову місцезростань виду.

Господарське та комерційне значення: Декоративне, лікарське.

© Фото: Н. Сичак

Любка дволиста

Platanthera bifolia (L.) Rich.

Таксономічна належність: Родина Зозулинцеві – Orchidaceae.

Природоохоронний статус виду: Неоцінений.

Наукове значення: Європейсько-середземноморський неморальний вид, що має складну біологію розвитку.

Ареал виду та його поширення в Україні: Європа, Кавказ, Сибір, Центральна і Мала Азія. В Україні – Карпати, Розточчя, Опілля, Полісся, пн. Лісостеп, Степ (дуже рідко), Крим.

Чисельність та структура популяцій: Чисельні популяції відомі лише в Карпатах (до 1000 особин), дуже рідко на Поділлі (до 500–700 особин), на решті території – по 15–20 рослин з повночленним віковим спектром.

Причини зміни чисельності: Рубки лісів, меліоративні заходи, рекреаційні навантаження, зривання квітів, заготівля бульб.

Умови місцезростання: У Карпатах – найчастіше на післялісових луках, та у розріджених букових лісах, серед чагарників, на узліссях, в угрупованнях кл. *Quercus-Fagetum*, *Molinio-Arrhenathereteum*, *Nardo-Calluneteum*, *Vaccinio-Piceetum*. На Зх. Поліссі вид є компонентом неморальних теплолюбних грабових дібров та змішаних дубовососнових лісів. Мезофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика: Геофіт. Багаторічна трав'яна рослина 20–60 см заввишки. Бульби цілісні, овальні. Стебло високе, струнке, при основі обгорнуте 2–3 бурими піхвами, листків 4–6, нижні 2–3 великі, еліптичні, зближені при основі стебла. Суцвіття китицеподібне, циліндричне, негусте, 10–25 см завдовжки. Квітки великі, білі, пахучі. Губа довга, лінійна, спрямована донизу, значно довша за інші листочки оцвітини. Шпорець зігнутий, в 1,5–2 рази довший за зав'язь. Цвіте у червні–липні, плодоносить у серпні–вересні. Розмножується насінням. Рослина зацвітає на 11-му році життя. Тривалість життя до 27 років.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони: Занесено до Додатку II СІТЕS. Охороняється в Карпатському БЗ, в Канівському, Поліському, «Розточчя», «Медобори», «Горгани», Рівненському ПЗ, в Карпатському, Шацькому, «Синевир», «Вижницькому», «Подільські Товтри», Яворівському, «Деснянсько-Старогутському», «Мезинському», «Сколівські Бескиди», «Ужанському» НПП. Потребує режимів заповідності та заказного. Заборонено заготівлю рослин та порушення умов місцезростання.

Господарське та комерційне значення: Декоративне, лікарське.

© Фото: Н. Сичак

Любка зеленоквіткова

Platanthera chlorantha (Cust.) Rehb.

Таксономічна належність: Родина Зозулинцеві – Orchidaceae.

Природоохоронний статус виду: Неоцінений.

Наукове значення: Європейсько-середземноморський вид зі складною біологією розвитку.

Ареал виду та його поширення в Україні: Європа, Середземномор'я, Крим, Кавказ, Мала Азія. В Україні – Карпати, Розточчя, Опілля, Полісся, Лісостеп, Степ (рідко), Гірський Крим.

Чисельність та структура популяцій: Популяції малочислені, з порушеною структурою, представлені невеликими групами по 3–4 особини на м²; в окремих локалітетах – з повночленими віковими спектрами, які нараховують до 100 особин.

Причини зміни чисельності: Рубки лісів, руйнування біотопів, внаслідок господарської діяльності.

Умови місцезростання: У Карпатах в листяних та хвойно-листяних лісах, переважно на вапнякових, нерідко на опідзолених ґрунтах (нейтральних та слабокислих) в угрупованнях кл. Quercetea robori–petraea, Quercus-Fagetea, Vaccinio-Piceetea, в Криму – в пухнастодубових (Quercetea rubescenti-petraeae) і соснових лісах (EricoPinetea). Мезофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика: Геофіт. Багаторічна трав'яна рослина 30–60 см заввишки. Бульби овальні або яйцеподібні. Стебло гранчасте. Два великих еліптичних листки розміщені при основі стебла, вище – 2–3 піхви з невеликими пластинкою. Суцвіття – довгий, циліндричний, негустий колос. Квітки без запаху, великі, зеленкувато-білі, пиляки розміщені під кутом, шпорка булавоподібно потовщена. Цвіте в травні–липні (один раз на 2–3 роки), плодоносить у серпні–вересні. Розмножується насінням. Ступінь природного поновлення задовільний.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони: Занесено до Додатку II СІТЕС. Охороняється в Канівському, Кримському, «Мис Март'ян», Ялтинському гірсько-лісовому, Карадазькому, «Розточчя», «Медобори» ПЗ, в Карпатському, «Синевир», «Подільські Товтри», Яворівському, «Деснянсько-Старогутському», «Сколівські Бескиди» НПП. Потребує режимів заповідності та заказного. Заборонено заготівлю рослин, порушення умов місцезростань.

Господарське та комерційне значення: Декоративне, лікарське.

© Фото: Н. Сичак

Траунштейнера куляста

Traunsteinera globosa (L.) Rehb.

Таксономічна належність: Родина Зозулинцеві – Orchidaceae.

Природоохоронний статус виду: Вразливий.

Наукове значення: Європейський гірський вид на пн.-сх. межі ареалу.

Ареал виду та його поширення в Україні: Європейсько-середземноморський: Європа, пн. частина Малої Азії. В Україні – Карпати, Прикарпаття, Зх. Полісся (рідко), Зх. та Центральне Поділля (рідко), Гірський Крим.

Чисельність та структура популяцій: У Карпатах популяції значні, нараховують сотні особин. На рівнинній частині трапляються поодинокі або невеликими групами, у Криму – до кількох десятків особин. За віковою структурою популяції нормальні повночленні, віковий спектр прavoсторонній, переважають генеративні особини.

Причина зміни чисельності: Порушення екотопів, викошування, випасання худоби, викопування бульб дикими свинями, збирання бульб як лікарської сировини (салеп).

Умови місцезростання: Зростає на вологих гірських луках, лісових галявинах, в гірських букових лісах, переважно на вапняках, в угрупованнях кл. Molinio-Arrhenatheretea. Мезофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика: Геофіт. Багаторічна трав'яна рослина 20–65 см заввишки. Бульби цілісні, еліптичні. Стебло циліндричне, облісне до суцвіття. Листків 2–4, з обох боків або лише зісподу сизуваті, нижні довгасто-ланцетні, з довгими піхвами, верхні дрібніші, ланцетні. Суцвіття дуже щільне, з 50–70 квіток, спочатку пірамідалне, згодом стає яйцеподібно-кулястим. Приквітки такої ж довжини, як і зав'язі, або трохи довші, ланцетні, світло-зелені, з пурпуровими або фіолетовими краями. Квітки дрібні, лілувато-рожеві, зі слабким запахом. Листочки оцвіттини спочатку складені у вигляді шолома, пізніше відігнуті, яйцеподібно-ланцетні, видовжено тонкозагострені, з лопаткоподібною і трохи потовщеною верхівкою. Губа до 4,5 мм завдовжки, з темно-пурпуровими цятками, 3-лопатева, бічні лопаті ромбічні або майже трикутні, середня – більша, довгаста, притуплена або виїмчаста, іноді з зубчиком у виїмці. Шпорка конічна, в 2–3 рази коротша зав'язі. Цвіте у травні–липні. Плодоносить у серпні–вересні. Розмножується насінням.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони: Занесено до Додатку II CITES. Охороняється в Карпатському БЗ, «Горгани» і Кримському ПЗ, Карпатському, «Вижницькому», «Ужанському», «Синевир» та «Сколівські Бескиди» НПП. Необхідно контролювати стан популяцій. Заборонено заготівлю, збирання рослин, порушення умов місцезростання.

Господарське та комерційне значення: Декоративне, лікарське.

© Фото: Л. Борсукевич

Шейхцерія болотна

Scheuchzeria palustris L.

Таксономічна належність: Родина Шейхцерієві – Scheuchzeriaceae.

Природоохоронний статус виду: Вразливий.

Наукове значення: Вид, що знаходиться на пд. межі ареалу і скорочує свій ареал.

Ареал виду та його поширення в Україні: Голарктичний вид: Європа, Зх. та Сх. Сибір, Далекий Схід та Пн. Америка. В Україні – Полісся, переважно Зх., поодинокі місцезнаходження в Лісостепу, Українських Карпатах. Ряд місцезростань, особливо у Придніпров'ї, втрачено.

Чисельність та структура популяцій: Популяції іноді займають великі площі, в яких зростає плямами і є переважно асектатором, а домінує та співдомінує лише на невеликих ділянках.

Причини зміни чисельності: Осушення боліт та їх освоєння в результаті меліорації.

Умови місцезростання: Обводнені мезотрофні та олігомезотрофні болота, переважно осоково-сфагнові, відкриті (рН 4–5), обводнені зниження та мочажини «багна». Характерний вид кл. Scheuchzerio-Caricetea nigrae, але трапляється у складі верхових боліт кл. OxycoccoSphagnetea. Гігрофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика: Геофіт. Багаторічна трав'яна рослина 10–25 см заввишки. Кореневище повзуче, довге, від якого відходять наземні пагони. Стебло сплюснене. Листки вузько-лінійні, жолобчасті. Квітки на прямостоячих квітконіжках в негустому китицеподібному суцвітті, жовтозелені. Плоди здуті, косо-яйцеподібної форми. Цвіте у травні–липні. Плодоносить у серпні–вересні. Розмножується переважно вегетативно.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони: Угрупування виду занесені до Зеленої книги України. Охороняється в Поліському, Рівненському та «Черемському» ПЗ, НПП «Синевир» та Шацькому, а також в декількох заказниках та пам'ятках природи. Слід виявити вцілілі місцезнаходження виду в Придніпров'ї та Лісостепу і встановити режим охорони. Заборонено порушення умов місцезростання, проведення меліоративних робіт на прилеглих ділянках.

Господарське та комерційне значення: Лікарське, торфотвірне.

© Фото: А. Мигаль

Місячниця (лунарія) оживаюча

Lunaria rediviva L.

Таксономічна належність: Родина Капустяні (Хрестоцвіті) – Brassicaceae (Cruciferae).

Природоохоронний статус виду: Неоцінений.

Наукове значення: Гірський вид з ексклавами на рівнині, де має диз'юнктивне поширення.

Ареал виду та його поширення в Україні: Зх. та Центральна Європа (звичайно), Сх. Європа (рідко). В Україні – Закарпаття, Карпати, Розточчя, Опілля, Зх. Поділля, Покуття, ізольовані місцезнаходження на Центральному Поділлі та відрогам Середньоруської височини.

Чисельність та структура популяцій: У Карпатах і на прилеглих територіях популяції численні, вид нерідко виступає домінантом і здатний до експансії. На рівнинних територіях популяції локальні, до кількох десятків м². У структурі представлені всі вікові групи.

Причини зміни чисельності: На рівнинних територіях вид зникає в місцях суцільних рубок, надмірного випасу худоби, прямого знищення біотопів.

Умови місцезростання: У горах вид має широку еколого-ценотичну амплітуду і трапляється в тінистих листяних лісах на свіжих збагачених карбонатами ґрунтах в угруповання кл. *Quercus-Fagetea*, часто на змитих і навіть кам'янистих осипах. На рівнині приурочений до перезволожених багатих ґрунтів, характерних для союзу *Alno-Ulmion* з домінуванням ясена. Мезофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика: Гемікриптофіт. Багаторічна трав'яна безрозеткова рослина до 150 см заввишки. Стебла прямостоячі або висхідні, у верхній частині розгалужені. Листки великі, глибокосерцеподібні, загострені, нерівномірно-гострозубчасті, на довгих черешках. Суцвіття китиця. Квітки на горизонтально відхилених квітконіжках 10–14 мм завдовжки, які при цвітінні видовжуються. Чотири чашолистки 5–6 мм завдовжки, зовнішні мішкоподібні, ширші за внутрішні. Пелюстки (чотири) світлолілові, фіолетові або білі, 15–20 мм завдовжки. Стручечки звислі, еліптичні, на верхівці і при основі гострі, 30–90 мм завдовжки, 15–35 мм завширшки, щільно стиснуті. Насінина 7–10 мм завдовжки, 4–6 мм завширшки. Розмножується насінням, рідше кореневищами.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони: Охороняється в Карпатському БЗ, ПЗ «Медобори», «Горгани», НПП «Синевир», «Вижницький», «Подільські Товтри», Яворівський, Ужанський, Карпатський, «Сколівські Бескиди», ряді заказників та пам'яток природи. У Карпатах загрози популяціям не існує. На рівнині заборонено проведення суцільних вирубок, зміну гідрологічного режиму, надмірне випасання худоби, збирання рослин.

Господарське та комерційне значення: Декоративне, лікарське, ефіроолійне.

© Фото: НАВУ

Журавлина грібноплода

Oxycoccus microcarpus Turcz. ex Rupr.

Таксономічна належність: Родина Брусничні – Ericaceae.

Природоохоронний статус виду: Вразливий.

Наукове значення: Гляціальний (плейстоценовий) релікт з диз'юнктивним ареалом на його пд. межі.

Ареал виду та його поширення в Україні: Бореальна частина Євразії (Скандинавський п-ів, Сх. Європа, Зх. та Сх. Сибір, Далекий Схід, Корея). В Україні – Правобережне Полісся, Карпати.

Чисельність та структура популяцій: Популяції нечисленні, часто фрагментовані, оскільки рослини займають верхівки мохових горбів.

Причини зміни чисельності: Осушення та освоєння боліт і прилеглих територій, вузька екологічна амплітуда виду, пожежі у посушливі періоди.

Умови місцезростання: Зростає на болотах високого ступеня розвитку, нерідко із диференціацією на мохові горби та зниження, у рідколісних (із сосною або ялиною) пухівково-чагарничково-сфагнових ценозах союзу *Sphagnion magellanici* (Oxycocco-Sphagnetea), *Pino-Ledion* (VaccinioPiceetea). У Карпатах – на улоговинних оліготрофних болотах до висоти 1800 м н.р.м. Зростає в екотопах із верховим малорозкладеним (5–15%) пухівково-сфагновим та деревно-пухівково-сфагновим торфом з рН 4,1–4,8. Мезогірофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика: Хамефіт. Сланкий вічнозелений кущик з пагонами 10–30 см завдовжки, до 5 см заввишки. Стебло лежаче, тонке, ниткоподібне, розгалужене. Листки дрібні 3–6 мм завдовжки, зверху темнозелені, знизу повстисті. Квітки рожеві, поодинокі, на голих квітконіжках. Плід – куляста темночервона ягода 0,5–0,7 см діаметром. Цвіте у травні–липні. Плодоносить у серпні–вересні. Розмножується вегетативно і насінням.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони: Охороняється в Поліському, Рівненському ПЗ, Карпатському, Шацькому, «Горгани», «Синевир» НПП та в деяких заказниках Правобережного Полісся. Необхідний контроль за станом популяцій. Заборонено заготівлю рослин, порушення місць зростання, осушення боліт, меліорацію, витоптування.

Господарське та комерційне значення: Харчове, кормове для тварин, торфоформуюче.

© Фото: Н. Сичак

Беладонна звичайна

Atropa belladonna L.

Таксономічна належність: Родина Пасльонові – Solanaceae.

Природоохоронний статус виду: Вразливий.

Наукове значення: Реліктовий вид з вираженою ценофобною стратегією.

Ареал виду та його поширення в Україні: Центральна, Пд. Європа, Середземномор'я, Балкани, Мала Азія, Кавказ. В Україні поширений на Закарпатті, у Карпатах, Передкарпатті, на Розточчі, Опіллі, Придністров'ї, у Криму (гірська частина).

Чисельність та структура популяцій: Росте розсіяно поодинокі або невеликими групами, іноді утворює на молодих зрубках або вздовж доріг чисельні зарослі, які поступово в міру формування лісу зменшуються. Здебільшого локальні популяції чисельно незначні, зберігають стабільну структуру, нормальні, різновікові. Спостерігається інтенсивне зменшення загального ареалу виду.

Причини зміни чисельності: Вузька еколого-ценотична амплітуда, інтенсивне лісове господарство та посадка інтродукованих порід, заготівля лікарської сировини.

Умови місцезростання: Багаті евтрофні букові та інші широколистяні ліси кл. Quercus-Fagetalia (порядки Fagetalia sylvatica, Dentario-Fagetalia), на просіках, зрубках, галявинах, серед чагарників (кл. Urtico-Sambucetea). Геміциофіт, мезофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика: Геофіт. Багаторічна трав'яна рослина 60–120 м заввишки з товстим багатоголовим кореневищем. Стебло пряmostояче, розгалужене. Листки до 20 см завдовжки, яйцеподібні, довгастоеліптичні, загострені. Квітки поодинокі, брудно-червонуватофіолетові, трубчасто-дзвоникоподібні, пониклі. Плід кругла чорна блискуча багатонасінна ягода. Цвіте у червні–липні, плодоносить у вересні. Розмножується насінням.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони: Охороняють в НПП «Ужанський», «Подільські Товтри», Карпатський, Карпатському БЗ, в Ялтинському гірсько-лісовому та Кримському ПЗ. Необхідно контролювати стан популяцій. Заборонено заготівлю лікарської сировини, порушення умов місцезростання.

Господарське та комерційне значення: Лікарське.

© Фото: А. Мигаль

Скополія карніолійська

Scopolia carniolica Jacq.

Таксономічна належність: Родина Пасльонові – Solanaceae.

Природоохоронний статус виду: Неоцінений.

Наукове значення: Центральноевропейсько-кавказький вид на пн.-сх. межі ареалу.

Ареал виду та його поширення в Україні: Центральна (пд.) та Пд. Європа (Австрія, Італія, Хорватія, Сербія), Сх. Європа (пд. Польща, Словаччина, гірська частина Угорщини, Румунія, Молдова, Україна), Пн. Кавказ, Зх. Закавказзя. В Україні проходить пн.-сх. межа європейської частини ареалу виду по лінії Львів Рівне – Новоград-Волинський – Житомир – Біла Церква – Канів – Знам'янка – Умань – Вапнярка.

Чисельність та структура популяцій: Популяції з нечисленних куртин, площею 5–15 м², зрідка трапляються суцільні зарослі на площі 1,5–5 га. Їх середня щільність – 5–10 рослин на 1 м², максимальна щільність – 42 пагони на 1 м².

Причини зміни чисельності: Вирубки лісів, заготівля лікарської сировини.

Умови місцезростання: Тіністі, листяні, багаті поживними речовинами, свіжі та вологі ліси союзів Fagion sylvaticae та Carpinion betuli (кл. Quercofagetea). Інколи має високе проективне покриття і домінує у весняній синузії. В Українських Карпатах вид піднімається до 1000 м. н.р.м., переважно в поясі букових лісів. В рівнинній частині – у вигляді окремих ізольованих популяцій. Мезофіт, сциофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика: Геофіт. Багаторічна трав'яна рослина, 50–80 см заввишки, з м'ясистим слабкорозгалуженим кореневищем. Стебла розгалужені. Листки великі, еліптичні, на верхівці зубчасті, яйцеподібно-видовжені. Квітки поодинокі, трубчасто-дзвоникоподібні, пониклі, пурпурово-коричневі, в середині жовтувато-бурі. Цвіте в квітні–червні, плодоносить в липні–серпні. Розмножується переважно вегетативно (наростання та галуження кореневищ), рідше насінням.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони: Охороняють в Карпатському БЗ та Канівському, «Медобори» ПЗ, також в Карпатському, «Ужанському», «Синевир», «Сколівські Бескиди» НПП. Необхідно створити ботанічні заказники поблизу сх. межі ареалу. Заборонено збирання рослин, зміна умов місцезростань (суцільні рубки).

Господарське та комерційне значення: Лікарське, декоративне.

Вступ	3
Плаун річний	11
Баранець звичайний	13
Цибуля ведмежа (черемша)	15
Підсніжник білосніжний	17
Білоцвіт весняний	19
Осока малоквіткова	21
Сашник іржавий	23
Шафран Гейфелів	25
Еритроній собачий зуб	27
Лілія лісова	29
Плодоріжка салепова (зозулинець салеповий)	31
Зозульки Фукса	33
Зозульки плямисті	35
Зозульки травневі	37
Зозульки бузинові	39
Коручка болотна	41

Зміст

Билинець довгорогий	43
Зозулині сльози серцелисті	45
Зозулині сльози яйцеподібні	47
Гніздівка звичайна	49
Зозулинець шоломоносний	51
Любка дволиста	53
Любка зеленоквіткова	55
Траунштейнера куляста	57
Шейхцерія болотна	59
Місячниця (лунарія) оживаюча	61
Журавлина дрібноплода	63
Беладонна звичайна	65
Скополя карніолійська	67

**НЕ БУДЬ
БАЙДУ-
ЖИМ!**

**У випадку виявлення
порушення закону:**

- 1** *Зателефонуй до поліції*
- 2** *Назви правопорушення*
- 3** *Повідом адресу правопорушення*
- 4** *Дочекайся поліцейських*
- 5** *Вимагай складання протоколу
на правопорушення*

Науково-популярне видання

**ЧЕРВОНОКНИЖНІ СУДИННІ РОСЛИНИ
НАЦІОНАЛЬНОГО ПРИРОДНОГО ПАРКУ
«ЗАЧАРОВАНИЙ КРАЙ» ТА ЇХ ЗБЕРЕЖЕННЯ**

Укладачі:

Феннич В. С., Шишканинець І. Ф., Мигаль А. В., Лутак В. В.

Комп'ютерна верстка: *Кокіна Рената*

Дизайн обкладинки: *Шанта Катерина*

Підписано до друку 27.08.2022. Гарнітура Noto Serif.
Друк офсетний. Папір офсетний. Ум. друк. арк. 5,9.
Формат 70x100/16. Наклад 212 прим. Замовлення № 36К.

Оригінал-макет виготовлено та видруковано:
ТОВ «РІК-У», 88000, м. Ужгород, вул. Гагаріна, 36
Свідоцтво: Серія ДК № 5040 від 21 січня 2016 року

Ч-49 Червонокнижні судинні рослини національного природного парку «Зачарований край» та їх збереження / Феннич В. С., Шишканинець І. Ф., Мигаль А. В., Лутак В. В. – Ужгород: РІК-У, 2022. – 72 с.
ISBN 978-617-8046-70-5

У виданні представлена інформація про види судинних рослин НПП «Зачарований край», що занесені до Червоної книги України, для кожного з яких вказана таксономічна належність, природоохоронний статус виду, наукове значення, ареал виду та його поширення в Україні, чисельність та структура популяцій, причини зміни чисельності, умови місцезростання, загальна біоморфологічна характеристика, режим збереження популяцій та заходи з охорони, господарське та комерційне значення. Висвітлені основні положення щодо відповідальності громадян за порушення природоохоронного законодавства стосовно видів, занесених до Червоної книги України, зокрема інформація про розміри штрафів відповідно Кодексу України про адміністративні правопорушення.

Для працівників природоохоронної сфери, лісового господарства, викладачів та студентів природничих спеціальностей закладів вищої освіти, учнів, вчителів біології, екологів та краєзнавців.

УДК 582.361/.99:[502.172:502.211]:502.211(477.87-751.2)

ЧЕРВОНОКНИЖНІ СУДИННІ РОСЛИНИ

*національного природного парку
«Зачарований край»*

ТА ЇХ ЗБЕРЕЖЕННЯ

